

કચ્છા વાચનમાળા

1-3-1922

પુસ્તક ત્રીજાના અર્થ.

(જેની અંદર અર્થ; કવિતાની સમજૂતી;
પાઠના સવાલ.)

રચનાર—મેસર્સ. સી. ડી. શાહ. એન્ડ કો.

રચનારનું ઠેકાણું—શાહપોર-સુરત.

પ્રમિદ કર્તા—C. M. Shah.

પ્રમિદ કરવાનું ઠેકાણું—શાહપોર-સુરત.

આ પુસ્તક સને ૧૯૨૭ ના ૨૫ મા આકટ મુદ્રા

રજીસ્ટર કરાવ્યું છે

આપનાર—નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકમ.

આપનારનું ઠેકાણું—શંકર પ્રી. પ્રેસ ચક્રાના પુલપર-સુરત.

ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૨૨] કિંમત છ આના. [સં. ૧૯૧૮

મંદિર સંસ્કૃતિ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૯૬૩૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૭૩૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડૉ. આ. વા. મનમોહન - ૩૭૧
૨૨૫

વિષય મ ૩૪૩ : ૮૪૩ : ૪ - ૨૧૫

કન્યા વાચનમાળા.

પુસ્તક—ત્રીજાના અર્થ.

પાઠ ૧ લો.

વિદ્યાધન=વિદ્યારૂપી ધન

ગરજ=જરૂર

અવસ્થા=સ્થિતિ

ટકવાની=નબવાની

દિલાસો=ધારણા; ધીરજ

સુદ્ધા=પણુ

દૃઢ=મજબુત; ચળે નહિ એવો

નિશ્ચિંત=નિરાંતે; ચિંતા વિના

ભાવ=હેતુ; રહસ્ય

શ્રમ=મહેનત

મર્મ=રહસ્ય; ગૂઢ અર્થ

તરંગ=મોજાં

અનુમાન=તર્ક; ધારણા

જ્ઞાનરત્ન=જ્ઞાનરૂપી રત્ન

અદ્ય જ્ઞાનીઓ=ઓછા જ્ઞાનવાળા

વિપત્તિ=અડચણ; દુઃખ

અવિચારી=વગર વિચારે કામ

કરનાર

મુદ્દલ=ખીલકુલ

અનાદર=અવગણના; દરકાર ન

રાખવી તે

જવદ્વેષ=ભાવે

ઐકાગ્ર=સ્થિર; ઐકજ બધાએ

ચોટેલું

આહાર=ખોરાક

પરિશ્રમ=વધારે મહેનત

તાત્પર્ય=સારાંશ

પ્રશ્ન=સવાલ

આજીજી=કાલાવાલા

પાઠ ૨ જો.

નસંતાન=કૈયાં છોકરાં વિના

કોગળીઉં=ઝોકી ઝોકીને માણસ

મરણ પામે તે રોગ

અકાળ=અચિંતું; ક્વચતનું

ધરખટલો=ધરતો કારભાર

કુશળતા=કાબેલીયત

શુભાસ્તા=નોકર

ખેડો=ટૂંકડી; જથો

મુવીમ=મુખ્ય ગુમાસ્તો; હિસાબ
રાખનાર

પ્રમાણિક=નીતિસર ચાલનાર

નીમકહલાલ=ખાધેલું હલાલ કર-
નાર; લુચ્ચાઇ ન કરનાર
આપમતલખીઆ=પોતાનું બહુ
તાકનાર

બક્ષ=ખાવાનું; ખોરાક-મારી ખાવાનું
સ્વર્ગવાસ=સ્વર્ગમાં વાસ થવો તે;
ગુજરી જવું

દુઃખના દુઃગર રેલ્યા=ધણી દુઃખ
આવી પડ્યાં

વૃદ્ધાવસ્થા=ધડપણ

સહાયતા=મદદ

અખળા=અળ વગરની; સ્ત્રી

હટા=લઢણ; છૂટ

લાવણ્યતા=વિવેક; મિઠાશ

ઝવેર=પાણી; દૈવત

સમ્યતા=વિવેક

સરવાયાં=દેવું લેણું કેટલું છે તે
જાણવા માટે કરેલી તારીજો

આડતીઆ=આડત લાઇ કામ કરી

આપનાર=માલ મોકલનાર

હલાલ=હલાલી લાઇ માલ વેચી

આપનાર કે લાઇ આપનાર

રજી કરવી=હાજર કરવી

હુડીપત્રી=એક ઠેકાણે ભરેલા રૂપી-
આ ખીજે ઠેકાણે મળવા ખાખત
વેપારીઓ જે કાગળ લખી આ-
પે છે તે

પરવાનગી=રજી

મહત્વ=અગત્ય

ગંભીર=અહોળો

દાખ=તાપ; કાપુ

દાખ બેસવો=કલ્યા પ્રમાણે કરવું
પાઠ ૪ થો.

મનમારવું=મનને કાપુમાં રાખવું

સરદારી=મોટાઈ

દુગુણ્યુ=નઠરા ગુણ્યુ

આડે=અવળે માગે

ફાંસામાં=પંઝામાં

કાપુ=દાખ

યોગીઓ=ધર્મચરને મેળવવા યતન
કરનાર; યોગ સાધનાર

ડગાવી દેછે=પોતાના નિશ્ચયથી ચ-

ળાવી નાખે છે

ખળ=લુચ્ચું

ઠોર=નિર્દય

ચપળ=જલદી સડકી જાય એવું

ચોદિશ=ચારે દિશામાં

પ્રીતમ=એ નામનો એક કવિ થઈ ગયો છે

તર્કવિતર્ક=વિચાર; શંકા અને તેનું સમાધાન

અંકુશ=દાખ

બહેકે છે=દાખમાં રહેતી નથી

ઈંદ્રિયો=૧૧ છે. ૫ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, ૫ કર્મેન્દ્રિયો અને મન

જ્ઞાનેન્દ્રિયો=આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી

કર્મેન્દ્રિયો=હાથ, પગ, મોં, ગુદા, ઉપરથ

આધીન=તાબે

કર્તવ્ય=કામ; ફરજ

વિરહ=ઉલટી

લખાડી=ગપ્પાં મારી આખતેમ સમજાવવું તે

ઉતરવા=પાસ થવા

ખેસતી=ઓળખાણ; પીછાન દોસ્તી

રંજાડવા=દુઃખ દેવા

મનોવિકાર=મનના વિકાર; લાગણી

ઈંદ્રિયસુખ=ઈંદ્રિયોનાં સુખ

વાસના=ચક્ષુ ઇચ્છા

નિરપરાધી=અપરાધ વિનાનો

વાંછના=ઈચ્છા

અઠરમાત=ઓચિંતી અડચણ

તડાકા=ગપ્પાં

પ્રત્યેનો=તરફનો

વૃત્તિ=વલણ

ગુજામ=વેચાણ લીધેલો નોકર

ચડસ=એક વાતનો ખાસ શોખ હોય તે

જાન્યુના=હંમેશના

સમજીતી—મન માનવું નથી. એને સો ફેરા સમજવું તો એ શું થાય ? શું વળે ? લુચ્ચું; ઠઠણ, ઘ્યા વગરનું, ચંચળ, ચોર; ઉતાવળી ગતિવાળું મન ચોદિશ-ચારે દિશામાં જાય છે. ખાળવાથી એ ખાળી શકાતું નથી.

પાઠ ૫ મો.

ચિત્રકૂટ=નાશક પાસેની જગ્યા.

ભારદ્વાજ=એ નામના એક ઋષિ હતા.

બેટ લઈ=મુલાકાત લઈ

વાદિમક=એ એક ઋષિ હતા. જ.

તે બિલ્લ હતા. લૂંટવાનો ધંધો

કરતા હતા. નારદના ઉપદેશથી

તેમણે એ ધંધો છોડી ઇશ્વર

ભજન કરવા માંડ્યું. અને મોટા

ભક્ત કવિ થયા એઓ તમસા

નદીને કિનારે સંધ્યા કરતા હતા તે

વખતે એક પારંધીએ કામ મો-

હિત કૌંચ પક્ષીના જોડામાંના

એકને મારી નાખ્યું આ જોઈ

ઋષિને ઘણી દયા ઉત્તમ થઈ

અને તેમણે રામાયણ લખ્યું.

સમાગમ=મુલાકાત

આશ્રમ=ઋષિઓને રહેવાની જગ્યા

ઉત્તરક્રિયા=મુઆ પછીની ક્રિયા

નિઃશંક=શંકા વગરના

શત્રુદ્ધન=શત્રુને મારનાર. વિશેષ

નામ છે.

અત્રિ=એ નામના ઋષિ હતા

અનસૂયા=અદેખાઈ સિવાયની વિ-

શેષ નામ છુ. એ મહા સતી

હતી. પોતાના પતિની સેવા અ-

ખંડ ખાર વર્ષ સુધીના દુષ્કાળમાં

પણ તેણે કરી હતી તેને પેટે

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર પુત્રરૂપે

અવતર્યા હતા. નર્મદા કિનારે

ચાંદોદ પછી એ સતીના નામનું

સ્થાન આવે છે, ત્યાં હજી પણ

રક્તપીત્રીયા માણસો રોગ મુકત

થાય છે.

મળ=મેલ

પુષ્પમાળ=ફૂલની માળા

કુંકુમ=કંકુ

આપતકાળ=દુઃખની વખત

છળે છે=છેલ દેશે

અસહ્ય=સહન ન થાય તેવા

મનસા=મનવડે થતો

કર્મણ્ણા=કર્મ વડે થતો

અખંડ=ખંડિત નહિ તે.

પતિવ્રતા=પતિ એજ વ્રત-નિયમ

છે જેનો એવી પતિનેજ પુજ્ય

માનનારી

ઉપવન=નાનું વન

વાટિકા=વાડી

ભસ્મ લેપિત=ભસ્મ-રક્ષાનું જેમણે

લેપન કરેલું છે એવા; ભસ્મ

ધારણ કરેલા

ચંદન અચિત=ચંદનની અર્ચા કરે-

રેલી છે એવા

ધર્મ કાર્ય તત્પર=ધર્મનાં કામ કર-

વામાં તૈયાર

ઋષિપત્નીઓ=ઋષિઓની સ્ત્રીઓ

દાશુ=ભયંકર

સોદે=શોભે

વિશાળ=લાંબો પહોળો

મનોહર=મનને હરનાર

વાર=સુંદર

વિવિધ=જુદી જુદી જાતના

વૃક્ષવેલી=ઝાડ અને વેલીઓ

કેલી=આનંદ

જુજવી=જુદી જુદી

રચણા=સારી

લેપિત=લેપન કરેલું છે જેમણે એવા

અચિત=ચંદનની અર્ચા કરેલી છે

જેમણે એવા

વેવળીઓ=વલવલ કરનારી

પેખું=જોઈ

ભયંકર વનમાં આ ઋષિને વિશાળ આશ્રમ શોભે છે. મનને હરનાર સુંદર આ આશ્રમ શોભે છે. કેવો સુંદર દેખાય છે! એની રચના જેવાથી મન ઠર્યું છે. તૃપ્ત થયું છે.

સારી વાડી, નાનું વન અને અહીં તહીં જુદી જુદી જાતનાં વૃક્ષ-ઝાડ અને વેલીઓ, ફૂલ, ફળ, વગેરે છે અને પંખીઓ ઘણા આનંદ કરે છે.

આ પાસે વિદ્યાર્થીઓની જુદી જુદી કોટડીઓ આવેલી છે. તે સારી ગોઠવણ દીલને પસંદ પડી-ગમી.

આ પાસે ભસ્મ ધારણ કરેલા અને ચંદનની અર્ચા જેમણે કરેલી છે એવા ઋષિઓ વેદ બણે છે અને મન રાખીને જીએ છે-વિચારે છે.

ધર્મ કર્મમાં તૈયાર રહેનારી ઋષિઓની સ્ત્રીઓને દેખું છું. તેમાં કેટલીકને ડાહી ને કેટલીકને વલવલ કરનારી જેઠું છું-વલવલ કરનારી છે છતાં તેમને પણ પવિત્ર ને સુંદર જેઠું છું.

પાઠ ૭ મો.

ચિત્રવિદ્યા=ચિત્ર કાઢવાની વિદ્યા;

ડોઈંગ

ફતેહમંદી=સફળતા

નિષ્ફળતા=પાછાં પડવું તે; ફળ ન મળે તે

ટકોરા=ટોકર; કહેણ

નિરસાહી=ઉત્સાહ વગરનાં; હોંસ વગરનાં

ઉથળા=ઉધામા; પ્રયત્ન; ફરી ફરી કરવું તે

સતત=ચાલુ; અખંડ

આગ્રહ=ખંત

વક્તા=ભાષણ કરનાર

યથાર્થ=અરોગર

હુખા=જેમાં રસ ન પડે એવા.

હીજરી=મુસલમાની; મહંમદ પે-ગંબરના મક્કાથી મદીને નાસી આવવાને હીજરી કહે છે તે ઉપરથી હીજરી

ગળથુથી=ખાળક, અવતર્યા પછી તેને ધાવતાં ન આવડતું હોવાથી જાળ ધી અને પાણી જરા હિતું કરી પાવામાં આવે છે તે

ખાંટી=અણી; જાળ; કાળ

શાદી=લગ્ન

સહકુટુંબ=ઠેયાં છોકરાં સાથે.

પતો=ખાળ

કુરાન=મુસલમાન લોકોનું ધર્મ પુસ્તક

યુલીસ્તાન=શેખ શાદી નામના

સલમાન કવિનું ઉત્તમ કાવ્ય પુસ્તક

કરીમા=એ પણ એક ધન્ય રત્ન-
તિનું મુંસલમાની પુસ્તક છે અને
કવિતામાં છે.

કાજી=ન્યાય કરનાર

અખીલ=કંજુસ

મુદામ=ખાસ

નીકા=લગ્ન

પત કરી=કપુલ કરી

પાનપત=પાણીપત; દિલ્હીની પા-
સેનું ગામડું

પુરામ=અદ્વૈત; નહારી વાત

હેડમિસ્ટ્રેસ=મુખ્ય મહેતી

પાઠ ૧૦ મો.

ગપાટા=ગપ્પાં; નજીવી વાતો,

રોકળ=રડવું અને કજીઓ કર-
વો=કકલટ કરવો.

આમ એક તસુજ બાકી રહ્યો છે=
પોતાના મનમાં ધણી મોટામ
માનનારી થઈ ગઈ છે.

પુમડે પાણી પાવું=સતાવવો; પુમ-
ડા વડે પાણી પિવાય નહિ છતાં
તે પ્રમાણે જળરજ્જીવી કરાવવું

વાનાં=વાતો

કસો=ડોળ; લટકો

જમાનો=વખત

ખાધે પીધે દીવાળી ને ઉગરે ઉ-
ચાટ=ખાવા પીવાથી મન અને
જો તેમ કરતાં કાંઈ પુંજ પાસે
અચે તો દીલગીરી થાય, કે
અરે રામ આટલું ખરચી નાખ-
વાનું રહી ગયું.

નાકમાં ઉંટ ચાલ્યાં જાય છે=તે
ધણી અભિમાની છે. એવા મા-
ણસના નાક ફૂલે છે તેથી આ
વચન

સાહેબ લોકશી=સાહેબલોકોના જેવો
ઝોર=જુદી

મુહૂર્ત=સારો વખત

વઢકારી=વઢકણી

ઉધડી લીધી=તેની સાથે ખુબ લ-
ડી ન કહેવા જેવું કહ્યું.

ખોતરડા કાઢ્યા=નહારી વાતો-સા-
ચી કે જુદીને ઉધાડી પાડી

મહોર મહોરની માપે=સખ્ત ઝાટ-
કણી કાઢે

ઝોખણે=સાતે પેઢીના ખધરાં કા-
ઢ-ખોતરે

છાવરી વાળવું=ઢાંકી દેવું; ટાઢું પાડવું
ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે=ખધરાં
કાઢવા બેસીએ તો ખધાની ની-
કળે કોષ તદ્દન પવિત્ર—ખાકી
ન રહે-ખધાં એક સરખાં છે.

સ્વભાવિક=કુદરતી

પાઠ ૧૧ મો.

કાળિઆર=કાળોમૃગ; નરહરણ
અદશ ચક્ર મયું=દેખાતું બંધ મયું
દાખવી=મતાવી
જીવતદાન=બિંદગીતું દાન કરવું;
જીવ બચાવવો તે
અંદેશો=શંકા
ઉત્કંઠા=પ્રબળ ઇચ્છા.
વિચારશીળ=વિચાર કરીને કામ
કરનાર
અમાન્ય માય છે=કબુલ કરતી નથી
પ્રમાણ=નકકી; સિદ્ધ
નિર્ણય=નિકાલ
પણજી=કામકાની દોરી

ગરક મયું=કૂખી જવું
સ્વાર્થી=પોતાતું બહું ઇચ્છનાર

પાઠ ૧૩ મો.

મરદાની=મરદ માણસોને રમવા જેવી
અસ્ત્ર=ફેંકીને મારવાતું હથિયાર
શસ્ત્ર=હાથમાં રાખીને મારવાતું
હથિયાર

પ્રવીણ=હોશિયાર; નિપુણ
વંશજ=કુળનો; વંશમાં જન્મેલો
કારસ્તાન=નકારો કૃત્ય; દગા ભરેલા
કામો: યુક્તિ પ્રયુક્તિ

ઉપજીવિકા=ગુજરાન
અથ ઇતિ=પહેલેથી છેલ્લે સુધી
તરાપ=ફલંગ

અરસામાંજ=એ વખતેજ
સૌહાર્ય=ખુશસુરતી
ધાઢ=યુક્તિ

મુદામ=ખાસ
ખંડ=ઝોરડો
તરકટ=કપટ; બનાવટી વાત.
વધ કર્યો=મારી નાખ્યો
રેન=ચોક્કી

કોટવાલ=શહેરના રક્ષણ માટે નિ-
માયલો અમલદાર

સમક્ષ=રૂબરૂ

લાશ=મુડદું

પ્રશંસા=વખાણ

પાઠ ૧૪ મો.

ખામેશ=સહન કરવું; ગમખાવી;
ખમી જવું

અધીરા સો ખાવરા ધીરા સો
ગંભીર-ધીરજ વગરનો માણ-
સ ઉતાવળ કરે છે-ખાવરા ખની
જાય છે જોડે તેનાથી કામ થઇ
શકતું નથી. અને ધીરજવાળો
માણસ ગંભીરાઇથી પોતાનું કામ
પાર પાડી શકે છે.

આપત્તિ=સંકટ.

જોગ=વખત

કષ્ટકાળે=દુઃખને વખતે

ખડા=મોટા

બેળસેળ=એકઠાં

રક્ષસંગ્રામ

ખટપટ=તકરાર

કૃત્ય=કામ

દુદૈવ્ય=કમનસીબી

હાથવરાળ=અધિરાઇ

વેણુ=બચન

સુકૃત્યો=સારાં કામ

જોગવાઇ=સવડ

હે'અક=ધાસ્તી

ઓશિઆળું=લાચાર; શર-
માયલું

પ્રખળ=જોરાવર

ખાકરી ખાંધવી=કેડા ખાંધવી; અ-
ર્થાત્ લડવું

કલોલ=આનંદ

ગર્વિષ્ટ=અભિમાની

પંકતિ=હાર

શૌર્ય=શૂરત્વ; શૂરવીરપણું

દેશાભિમાન=પોતાના દેશને માટેમાન

મંદ=સુસ્ત

મહત્ત્વ=મોટાં

અમળુતી—ઇશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે સધળું આપણે
સહન કરવું અને હંમેશાં મનમાં ખુશીજ રહેવું. કદી ડરીને મનથી

હિંમત હારી જવી નહિ. ધણા દુઃખની વખતે ધણી હિંમત રાખવી.

જીઓ. જનકી રામચંદ્રજી જેવા મોટા રાજાની રાણી હતી. તેને રાવણે ખભે બેસાડીને (પોતાની અશોક વાડીમાં) રડતી આણી હતી, તેમણે ધીરજ રાખી જેવી રીતે વખત ગુજાર્યો—કાઢ્યો તે પ્રમાણે ધણા દુઃખની વખતે ધણી હિંમત રાખવી.

પાંચ પાંડવની સ્ત્રી સતી દ્રૌપદીને સભાની વચ્ચે આણ્યાં (કુળવાન સ્ત્રીને મરદોની સભામાં આણવી એ મોટો અન્યાય) એટલુંજ નહિ પણ તેના પતિઓના અને સભાના દેખતાં પાપીએ તેનાં વસ્ત્ર-ચીર ખેંચ્યાં. આટલું આટલું અપમાન થવા છતાં—દુઃખ પડ્યા છતાં તેમણે પોતાનો પ્યારો પ્રાણ તજ્યો નહિ. માટે આપણે પણ ધણા દુઃખની વખતે ધણી હિંમત રાખવી.

અયોધ્યાનો રાજા હરિશ્ચંદ્ર ધણી પીડા પામ્યો અને વિશ્વામિત્રને રાજ્યપાટ આપી દીધા પછી દુઃખને વખતે મજૂરી કરીને પણ જીવ્યો. જીઓ, તે મોટા હાથીના હોદાપર બેસનારો હતો (છતાં પણ દુઃખના પ્રસંગે હિંમત ન હારી જીવ્યો અને અંતે સુખી થયો) માટે આપણે ધણા દુઃખના પ્રસંગે ધણી હિંમત રાખવી.

ખાંડ ૧૬ મો.

અલખત=ખેશક

અપેક્ષા=ઇચ્છા

નામકરણ સંસ્કાર=નામ પાડતી

વખતે જે ક્રિયા કરવામાં આવે

છે તે. નામ પાડવું તે

સુવર્ણ=સોનું

કઠિણતા સૂચક=કઠણતા બતાવનારાં

મનુસ્મૃતિ=મનુભગવાને બનાવેલી

સ્મૃતિ-ધર્મ પુસ્તક

અનુમાન=તર્ક

તરુણ=જીવાન

અવસ્થા=સ્થિતિ

બોધક=મૂખ; અણુધક

અંગ=ભાગ

સંમતિ=સલાહ

કુમારિકા=પરણ્યા વિનાની નાની
બાળકી.

છૂટા છેડા કરવા=તણાક આપવી;

વિવાહ સંબંધ તોડવો

હવાલો=સોંપણુ; દેખરેખ

વધુ=વધુ

પ્રસિદ્ધ=પ્રખ્યાત

શ્રીમંત=પૈસાદાર

કુલિન=આબરદાર

પાઠ ૧૭ મો.

કરકસર=ચોગ્ય ખરચ કરી કંઈક

બચાવવાની ઇચ્છા તે

કંજુસાર્થ=હોય છતાં ખર્ચ ન કર

રવો ને દુઃખી થવું તે

ઉડાડપણું=ખરચાણપણું

દુર્ગુણ=નકારો ગુણ

લાહે=આગ-તીવ્ર ઇચ્છા

નિરપયોગી=ઉપયોગ વિનાનું

ચર=દેગ

કિંવા=અથવા

મુદત=વખત

શિલા=પથ્થરની છાટ

મખીચુસ=ધીમાં માખી પડી હોય

તો તેને પણ નીચોવી બેનાર;

અતિશય કંજુસ

પેટે પાટા બાંધવા=પૂરતું ખાવું

પણ નહિ

ચમડી તૂટે પણ દમડી ન તૂટે=

શરીરને નુકસાન થાય તો ખેર

પણ પૈસા ન જવા જોઈએ

કૃપણુ=કંજુસ

જેરબંધ=કારકાનો

સાંચ્યું=સંધ્યું

નિરર્થક=નકામું

પેટ બાળીને સાંચ્યું ને દીવો બાળીને કાંચ્યું તે નિર્થક જાયછે.

ખાધામાં દુઃખ વેડી પૈસા એકઠા કીધા હોય તે નકામા જાય

છે કારણુ ભૂખ અથવા નકારા ખોરાકથી મરણુ જલદી થાયછે. તેજ

પ્રમાણે રાતનું કાંતણું સુતર પણ નકામું થાય છે કારણુ કે અંદર

ગળી ગળકા વગેરે રહી જાય છે-મડું પાતણું પણ થઇ જાય છે,

દોહીલા દિવસ=નઠારા દિવસ; પા-
રકાને આશરે પેટ ભરવાના—
દુઃખના દીવસ

વૃદ્ધાવસ્થા=ધડપણ

અર્થ આવે છે=કામ આવે છે

ચંદનહાર=એક જાતનું ધરેણું.

શિરપાવ=સેલાં પાધડી વગેરેનું
ધનામ.

ખાળે દાટા ને ખારણાં ઉઘાડાં=
નાની વાતોમાં બહુ કસર કરે ને
જ્યાંથી ધણુ પૈસાનો ખચાવ થાય
તેવે ઠેકાણે લક્ષ ન આપે

દાનત=ધન્યતા

યથાશક્તિ=શક્તિ પ્રમાણે

પાઠ ૧૮ મો.

શકુન્તલા=કર્ણવ ઋષિની ધર્મપુત્રી

અને દુષ્યંતની સ્ત્રી; મેનકા અને
વિશ્વામિત્ર ઋષિની પુત્રી, શકુન્ત
નામના પક્ષીએ એનું રક્ષણ
જંગલમાં કરેલું તેથી શકુન્તલા

ગૌતમી=શકુન્તલાને ઉછેરનાર તાપસી

પ્રણામપૂર્વક=નમસ્કાર સહિત

પરિક્રમણુ=પ્રદક્ષિણા

પ્રિયવંદા=શકુન્તલાની સખી

ઉત્કંઠા=ઈચ્છા

વિયોગ=શુદ્ધાપણું

કલ્પા=આચક્રા; શુદ્ધ

નત્તન=નાચ; તૃપ્ત

વિજ્ઞેગ=શુદ્ધાર્થ

સકલ=અધી

વનલતા=વનની વેલો

ઉભરો=મનનો શુરસો

તારા વિયોગથી હરણો મોઢામાંથી દર્બનાં કલ્પા ભોંયપર નાખી
દે છે—ખાતાં નથી, મોરને વિયોગના બાલા વાગ્યા તેથી તેણે નત્તન
—નાચવું છોડી દીધું છે—દીલગીર—શોકમગ્ન થઈ ગયા છે. (૧)

સખણી વનવેલો પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોયતી !
તેમ પાંદડાં ભોંયપર નાખે છે, અને એ રીતે તારા વિયોગ દુઃખના
ઉભર કાઢે છે. (૨) (વસંત ઋતુમાં વેલોના પાંદડાં સ્વાભાવિક રીતે
ખરી જાય છે, તે ઉપરથી કવિએ કલ્પના કરી છે.)

વનજ્યોત્સના=વેલનું નામ છે.
 કાશ્યપ=મરીચી પ્રજાપતિના પુત્ર
 મેળાપ=મુલાકાત
 સંકલ્પ=વિચાર
 ભત્તાર=ધણી; વર
 અવર=ખીજી

સુકૃત=સારાં કામ
 પ્રમાણુ=નક્કી
 વધુ=વહુ
 વધુવર=વરવહુ
 નવમાલિકા=નવીવેલ (વનજ્યોત્સના)

મેં પહેલાંથીજ તારે માટે મારા મનમાં જે ધણીનો વિચાર કરી મૂક્યો હતો. તે રૂપમાં કુળમાં અને ખીજી સદ્ગુણમાં તારા સરખોજ ધણી તું સારાં કૃત્યથી નક્કી પામી છે. (૧)

તેજ પ્રમાણે એ નવી વેલ (વનજ્યોત્સના)ને પણ આંખો વર મળી ગયો છે અને એને પણ વરવહુની જોડ જામી છે. અર્થાત્ વરવહુ સરખાં યોગ્ય મળ્યાં છે. તું અને તારી વેલ બન્ને હવે વર વિષે સુખીઆં થયાં છે. તેથી તેની-વેલની-અને તારા વિષેની મારી ચિંતા આજે ગઈ છે. (૨)

માર્ગેપડ=જ
 સુપરત=સોંપણુ
 બેજીવવાળી=ગર્ભવંતી
 નિવિંદ્ને=અડચણુ વિના
 શુભવર્તમાન=સારી ખબર
 પાલવ=છેડો
 કુશ્વ=દાબ.

અમલ=ચોકડું; મેલવિનાનું
 ઈંચુદી=ઈંગોરાં
 સામો=ખેડયા વિના એની મેળે
 થયેલું-પાકેલું ધાન્ય
 મુઠીભર=મુઠીમાં માથ એટલો
 તુલ્ય=બરાબર

દર્મ ચરતાં તેની અણી-ધારથી પડેલા ધા રૂઝાવા માટે ચોકડું ઈંગોરાનું તેલ તેં જેના મોઢે રેડ્યું હતું-લગાવ્યું હતું અને જેને

મુઠીમર સામે ખવડાવીને તેં ઉછેરી છે તે પુત્રીના જેવી હરણી તને
છોડી જાય નહિ-તને છોડશે નહિ. (૧) (શકુન્તલા એ હરણીની
ચાકરી કરતી હતી તેનું વર્ણન છે.)

આપલ્યા=બિચારા; આપડા

શ્રારંગરવ=કાશ્યપ ઋષિનો શિષ્ય

ભગવત=પવિત્ર પુરુષ; મોટા માણસ

સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ

તેડ=કિનારો

સંદેશો=ખબર; કહેણ

વૃત્તિ=મનઃ

અવર=ખીજું

માન=મોટાઈ

બંધુજનો=સગાં સંબંધીઓ

યુવતી=તરણી

સત્કાર=આદરમાન

વધુ=વધારે; બહુ

ઉદય=ચઢતી

તપ એજ જેમનું ખરું ધન છે એવા અમે ઋષિને જે જાણે
છે-જાળખે છે. તે સાથે વળી તમારું કુળ પણ ઉત્તુ છે તે પુશીથી
વિચારી લો.

પોતાની મેળે અકસ્માત એક ખીજા ઉપર સ્નેહની વૃત્તિ છૂટી
હતી-સ્નેહ થયો હતો તે વખતે કાષ્ઠપણ રીતે સગાં વહાલાં કાષ્ઠ
હતાં નહિ. અર્થાત્ તમારા બન્નેનો સ્નેહ એની મેળે કુદરતી રીતે
થયેલો છે. સગાંવહાલાંએ વચ્ચે પડી કરેલો સ્નેહ નથી. (૧) જે રીતે
આપ વડે ખીજા ધણી રાણીઓ ધણી માનવંતી છે-આપને માનીતી
છે તે પ્રમાણે સામાન્ય સરખા સત્કારથી તમે આ યુવતીને-ઝીને
પણ પાળજો અર્થાત્ ખીજા બધી રાણીઓ પર જેવો પ્રેમ રાખો
તેવો આના ઉપર પણ રાખજો.

એથી વધારે ઉદય પ્રાપ્ત થવો-ચઢતીમાં આવવું-પટરાણી પટે આવવું-રાખનો વિશેષ પ્રેમ મેળવવો-તો નસીબને આધીન છે. એ સંબંધે વરુના સગાં વહાલાંથી કાંઈ વિશેષ કહી શકાય નહિ કે તમે આનાપર વિશેષ પ્રેમ રાખજો અને બીજીઓનાપર ઓછો પ્રેમ રાખજો. (૨)

પાઠ ૨૦ મો.

વિકરાળ=ભયંકર

સૃષ્ટિ=દુનિયા

અંકુશ=હાથીના માથામાં ખોસવાનું ત્રિશૂળ જેવું તીક્ષ્ણ ધારવાળું હથિયાર

અદ્ભુત=નવાઈ જેવાં

ચમત્કારી=આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવાં નાથ=ખળદના નાકમાં ધાલવામાં આવે છે તે દોરી જેથી ખળદ વશ થાય છે.

એકેદ=નિરંકુશ; દાખ વગરનો; ઉદ્ધત નિર્ણય=નિકાલ

પાઠ ૨૧ મો.

શીલવતી=અહ્મચર્ય-નીતિવાળી

વિદ્યાવતી=વિદ્વાન; ભણેલી

સ્વહસ્તે=પોતાને હાથે; પોતાની જાતે

હાક=ખૂમ

નિપુણતા=પ્રવિણતા; માહિતી

રાજ્યતંત્ર=રાજ્યકારોનાર

અમાત્યો=પ્રધાનો

ચક્રિત થતા=આશ્ચર્ય પામતા

હવાલે કરો=સોંપી દો

મુખસાર=માલીક

સાર્વજનિક=સર્વ માણસને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી

દલીલો=અચાવ

અગાધ=બહુ

અમર=નાશ ન પામે એવું

ખોડીલો=ખોડવાળો; વાંકો

પાઠ ૨૩ મો.

મૃગજળ=હરણ જેને પાણી ધારી

ઠગાય છે તેવું જાનવાનું જળ.

તૃષા=તરસ

અસહ્ય=સહન ન થાય એવો;
અતિશય

અપોરી=અપોરનો વખત

ક્ષિતિજ=આકાશને પૃથ્વી મળેલી
જણાય છે તે લીટી

ખારાપાટ=ક્ષારવાળી; જમીનનો
ઉપલો થર ક્ષારવાળી માટીનો
બનેલો હોય તે

પરાવર્તન કરવું=પાછાં ફેંકવું
ગાંધર્વ નગર=ગાંધર્વ-દેવના ગવૈયાનું
શહેર-કુત્રિમ દેખાવ

વિચિત્ર=નવાઈ જેવો
જદુથી=જદુથી બનાવેલો

ભવ્ય=ભભકાદાર
સાવતરન

પાઠ ૨૪ મા.

ઋગ્વેદ સંહિતા=ઋગ્વેદના મંત્રો-
નો સંગ્રહ

વરણ દેવ=પાણીનો દેવ
નાવ=હોડી

અશ્વનિકુમાર=દેવના વૈદ, સૂર્યની
સહમણા નામની સ્ત્રીથી સૂર્યનું
તેજ સહન ન થઈ શકવાથી તેણે
ધોડીનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું
તેના નાકમાંથી બે પુત્ર જોડકે
અવતર્યા હતા તે. એ દેવના વૈદ
છે અને ધણાજ રૂપાળા છે.

સમુદ્રસ્થાન=સમુદ્રની મુસાફરી

ભૃગુકચ્છ=ભરૂચ ભૃગુઋષિનો ભાં
આશ્રમ હતો. કચ્છ=બે પાણી
પાસેની જગ્યા

કુમારી ભૂશિર=કેપ કન્યાકુમારી;
એ હિંદની દક્ષિણે છે.

નાવે=આવે નહિ

મંદિર=ધર

પરીઆના પરીઆના=કરાંનાં છો-
કરાં; પેઠી.

પાઠ ૨૫ મા.

માનવ=માનવી; માણસ
નેક=ભક્ષા; ભલાઈનાં

ભુવન=ધર, દુનિયા૩પી ધર
હરી જ=લઘ જ

સાથ=સાથે
જરી=લગાર

હે માણસ જો તું મરે તો જશ લઘને મરી જ, અરે આહિં
તું કંઈક બલો કામો કરી જ-જને. આ સંસાર૩પી ભુવનમાં-ધ-
રમાં બલાનીજ બલાધ છે હે બાઈ તે તું હિંમત રાખીને જરા હરી
જ-લઘ જ. અર્થાત્ તું બલાધ લઘ જ, તારી સાથે કશું આવવાનું
નથી. તારાથી ધણું-ન થાય (બલાધનું કામ) તો થોડું પણ
કરી જ. અર્થાત્ યથાશક્તિ બલાધ કરવીજ.

વિરલી=દેવતાઈ

રાજ્ય કર્તા=રાજ્ય કરનાર

પરચાતિ=ખીજ નાત

લક્ષ્મીએ લીલાલહેર કરી મૂકી=લ-
ક્ષ્મી પુજ્જળ આવી

ખિતાબ=છલકાબ

સર=એ પણ છલકાબ છે, સાહેબ

લેડી=સ્ત્રીનો છલકાબ

ઉપનામ=છલકાબ

દાનધર્મ=દાન અને ધર્મ કરવો તે

ગુપ્તદાન=છુપું દાન

હેરાનગતિ=દુઃખ

પુણ્યવંતુ=પુણ્ય થાય એવું, પુણ્યનું

આદ્યુ=શરૂ કર્યું

અજમાયેશ=અડસટો

માવતર=માતપિતા

ભુખડું=ભુખે મરતા

બહેસતશીન=ગુજરી ગયાં. પારસી
લોકો એ શબ્દ વાપરે છે. આપણે
સ્વર્ગવાસ પામ્યાં કહીએ છીએ.

પાઠ ૨૭ મો.

પ્રવાસી=મુસાફર

ખેર=રજ

અતિનાણુક=અડકતામાં ભાંગી જ-
ય એવી

એડોળ=નહારા દેખાવવાળી

આકર્ષણ=ખેંચાણ કરનાર; તે તરફ

સહજ દષ્ટિ જાય એવાં

કશોભા=એડોળતા-શોભા નહિ તે.

આવરદા=આયુષ્ય

મેળ ખાય એવા=મળતા આવે એવા

ખુણે વચાળે=ખુણે ખોયરે-જ્યાં
દૃષ્ટિએ ન જાય એવી જગ્યાએ

પાઠ ૨૮ મો.

મારવાડ=મારવાડીનો દેશ એ દેશમાં
ઊંટ પુષ્કળ થાય છે.

રંજડે=દુઃખ દે

બેવફા=નીમકહરામ

અવધિ=છેડો

પથંત=સુધી

ખાતર=માટે

પતકયુઃ=કલુષ કર્મ

સરન થયો=જીતાયો નહિ

ભીસ દેવી=પુષ્કળ દયાલુ કરવું

સર્વસ્વ=અધુન

અર્પણ કરવા=આપવા

અપંગ=એક અંગ વિનાનો; પગ
વિનાનો

અનાથ=ધણી-માખાપ કે પાળક
વિનાનો

જુસ્સો=લાગણી

ગણના=ગણતરી

પણુ=ટેક; નિયમ

જે નરનારી (સ્ત્રી પુરુષ) દેશની દાઝ પોતાના મનમાં ધારતાં
નથી અને કેવળ પોતાના લાભનાંજ કામ કરે છે તેમણે પોતાની જા-
તને નકામીજ વધારી છે. પોતાના દેશીઓ દુઃખથી રિયાય દેશના
પર સંકટ આવે એવું જોઈને કયા માણસનાં રૂઆં ઉમાં નહિ થાય?
અને મનમાં દયા નહિ આવે? એવે પ્રસંગે તન મન અને ધન
અર્પણ કરતાં=કરવામાં જે માણસ ડગી જાય અથવા ફગે-ફસડી
જાય-અવળું જોણે અથવા કોઈને ફસડી જવાનું શિખવે, તેવા માણસ
શીટકાર પામે છે અને પોતાના બાપનું નામ ગુમાવે છે.

પાઠ ૨૯ મો.

ખાંધો=શરીરનું બંધારણ

હંહ=હાથો હાથ કે બાજીને સખ્ત
ચૂક કરવું

અદશીક્રમ=ખેડાળ; કદશ્યું

નામદ્=આયસો; હીજડો

આશાબંધી=આશામાં બંધાચલી;
આશાવાળી

વીરહાક=વીરત્વ ભરેલી બૂમ

અખ્તર=સોઢાના તારનો અનાવેલો

કાટ જેથી સ્તરીરતું રક્ષણ થાય તે

મસલત=ધુપી વાત

અસાર=સાર વિનાનું

યવનો=મુસલમાનો

અર્પણ કરવા=આપવા

માંડળિક=ખંડીઆ

રાખડી=સુતરની અનાવી આછાજો

બળેવપર બાંધે છે તે; તેવી સોના

રૂપાની ગાંડી અનાવે છે

અંધકાર=પુસ્તક અનાવનાર

કેસરીઆ=કેસરીઆ રંગનાં લુગડાં

પહેરી યાદોમ કરી બડામમાં
કુદી પડવું તે

પાઠ ૩૧ મો.

છીંડું=ખાકું

નિર્મળા=ચોડખા

વહોરાછો=પોતાને માથે લધ લો છો

રખવાળ=સાચવણી કરનાર

ખોખરા કરશે=મારશે

સાતસ્વર=સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની,

મૂઠના=રાગને ચઢવો ઉતારવો તે

ભરતમ્ભષિ=ગાનનું શાસ્ત્ર અનાવનાર

ડાંગ=ગડી લાકડી

ડબો=સુનાં દોરને પુરવાની જગ્યા

લહે=તાન

તરેહ=જાત

પાઠ ૩૨ મો.

આપબળ=પોતાની જાતનું જોર

આપ સમાન બળ નહિ અને મેધ સમાન જળ નહિ.

પોતાની જાતે જે કામ કરીએ તેવું ખીજ પર આધાર રાખ્યાથી ન બને. તેમજ ખીજ બધાથી પાણી પૂરું પાડી શકાય અર્થે પશુ વરસાદના જેવું, જેટલું તો નજ બની શકે,

પછાત=પાછળ

બાહુબળ=હાથનું જોર

મહત્વ=અમલ

નિર્બળપણું=કમતાકાત

આત્મબળ=પોતાની જાતનું બળ

જીવનચરિત્ર=જીંદગીનું સવિસ્તર

બચાન

નાદિંમત્=નામરદાષ; આયલાપણું

પરાપૂર્વ=અસલ

રથુક્ષેત્ર=લડાઈની જગ્યા

વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો હોય

તેવી સ્ત્રી

મહાવરો=અભ્યાસ

પાઠ ૩૩ મે.

અતિલાડ=ધણું વહાલપણું

ધર્માગમસ્તી=ધર્મપછાડ; સખ્ત તોફાન

પેશ પહોંચાડે=હરાવી નાખે; હારની

ટાચે પહોંચાડે

ઢાંક્યું આવવું=નાતમાંથી જમવા ન

ગયા લીધે ઘેર ખીરસણ આવે તે

છણકો=ચાળો

શેર થવું=ચઢી બેસવું; વાધ જેમ

ચઢી બેસે તેમ સામું બોલવું

શેર=વાધ

વાદે=લીધે; દેખાદેખી

ગાઠે નહિ=પત ન કરે

આપખુદી રીતે=મરજી મુજબ; સ્વ-

તંત્ર રીતે

મનસ્વી=મનમાં આવે તેવી રીતે

વાંઝીયાબાર=ઝેકતું ઝેકજ છોકરું

હોમ તો તે વાંઝીયાબારનું કહે-

વાય. તે ન આવ્યું હોત તો

વાંઝીઆપણું કહેવાત. જેના આ-

ગમનથી બારણું વાંઝીયું મટ્યું તેવું

લાડધેસો=લાડીસો

સ્વચ્છંદી=મરજી મુજબ વર્તનાર

સરસો=સાથે

આસનાવાસના કરી=શાંત પાડયો;

દિલાસો આપ્યો

શિક્ષા=બોધ; શિખામણ

ભાગ ૨ જો.

પાઠ ૩૪ મો.

મહાભારત=ભરત રાજના વંશજો
વચ્ચે થયેલા મોટા યુદ્ધનું જેમાં
વર્ણન કરેલું છે એવું પુસ્તક.
(પાંડવ કૌરવની લડાઈની હકીકત
નું પુસ્તક)

ભાગવત=ધર્મના અવતાર સં-
બંધી પુસ્તક. (એના બાર ભાગ
છે તે દરેકને સ્કંધ કહે છે. દશમ
સ્કંધમાં કૃષ્ણાવતારની કથા છે)
એકાકાર=એકદું

પ્રાચીન=પહેલાંનો

અનુકૂળ=ફાવતા

યજ્ઞન કરવું=યજ્ઞ કરવા

માનવંતા=માનવાળા; પ્રતિષ્ઠાવાળા

અપંગ=અંગરહીત; લંગડો

શસ્ત્ર=આયુધ; હથિયાર

ધર્મોપદેશ=ધર્મનો બોધ

પરિચય=સંબંધ

આસ્તિકપણું=ધર્મને માનવાપણું

લક્ષણ=ચિહ્ન

વર્ણવ્યવસ્થા=નાતજાતની ગોઠવણ
અસ્ત થવા લાગી=નાશ પામવા
લાગી

મિથ્યાભિમાની=દંભી, ખોટા અ-
ભિમાનવાળા

વર્ણ=જાત

નહુપ=એ નામનો રાજા હતો તે
ઋષિના આપથી અજગર થયો
હતો. પછી યુધિષ્ઠિર સાથે ધર્મ-
નો વાદવિવાદ કરીધો અને તેમના
સ્પર્શથી તે પોતાના પદને પામ્યો
હતો

શીળ=અહમયર્થ

અહિંસા=કોઈ પ્રાણીને દુઃખ નહિ
દેવું તે

પાઠ ૩૫ મો.

પ્રવીણ=હોશિયાર; માહોતગાર

પ્રત્યે=તરફ

ભરાવદાર=પુષ્ટ

શ્વેત=ધોળો

સંપાદન કરી=મેળવી

જનાનો=જીઓને રહેવાનો ઝોરડો;

ધરની અંદરનો ભાગ

સંતાન=છોકરું

અંધર=અંધાધુંધી

દારણુ=ભયંકર; સખ્ત

દળ=લશ્કર

સુરંગ=જમીનની અંદર નાનું કાણું

પાડી તેમાં દારૂ ભરી ફાડવામાં

આવે છે તે

પાઠ ૩૬ મો.

સમૃદ્ધિ=પૈસોટકો; દોલત

પરમાર્થો=પારોપાર

નોકાશાસ્ત્ર=વહાણુ હંકારવા સંબં-

ધી વિદ્યા-દરીઆની મુસાફરી

સંબંધી વિદ્યા

પેરવી=ગોઠવણ

કેપ ઓફ ગુડ હોપ=સારી આશા-

ની બુશિર

વહાણુ, પટ્ટી=દરિઆમાં માર્ગ સારી

રીતે જાણનાર તથા એ મુસાફર-

રી જોશે ધણી વખત કરેલી
હોય તેવો માથુસ

મસાલાના ખેટો=સુમાત્રા, જાવા

એ ખેટોમાં મસાલા-મરી, જમ-

ફળ, જાવંત્રી-એલચી ૪૦ પુષ્કળ

માય છે માટે

પટો=દસ્તાવેજ

જથુ=હંમેશ

ચાંચીઆ=વહાણુ લૂંટવાનો ધંધો

કરનાર

એલચી=વકીલ; પ્રતિનિધિ

પરવાનગી=રજ

લાતી=માલ રાખવાની જગ્યા-કોઠી

કોરોમાંડલ=હિંદનો પૂર્વ કિનારો.

કોરોમાંડલ નામનું એક શહેર

એ કિનારે છે તેથી એ નામ

પડ્યું છે.

પાઠ ૩૭ મો.

વીર=ખડાદુર

જગીર=ઇનામી ગામ કે જમીન

મંત્રી=પ્રધાન

વીરસ=જેથી શૂર ચહેરો એવી

શૌર્ય=શુરસો; વીરત્વ, બહાદુરી

અનુકરણ=નકલ

પ્રબળ=ખેરાવર

આસ્થા=અદ્ધા

સંકલ્પ=વિચાર

આચરણ=વર્તન

ભયભીત થયો=ખીધો

સર કર્યો=જીતી લીધો

સહનશીળ=સહન કરવાની ટેવવાળું

કોપાયમાન=ગુસ્સે

વાધનખ=વાધના નખ

ખખતર=લોહાનું ધા ન વાગવા માટે

પહેરે છે તે એ તારનું ડગલા

જેવું હોય છે

સંકેત=ધ્રુવી મસલત

ખેધડકપણે=વગર ખીકે

સંધિ=સલાહ

આમંત્રણ=નોતરં

કૈલાસવાસી થયો=ગુજરી ગયો-

મરી ગયો

રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો=રાજ્યગાદીએ

આવ્યો

અમર=મરે નહિ એવો; અખંડ

ખાઠ ૩૮ મા.

સમારવા=સુધારવા

કારાગૃહ=કેદખાનું

નોકાધિપતિ=વહાણનો ઉપરી-સરદાર

ખીનઅનુભવી=અનુભવ વગરનો

ધટો=નિશ્ચય

જલદ=જલદી તપી જાય એવો

કાસળ કાઢવું=નાશ કરવો

તરકટ=કાવતરં

મોરચો=કીલેઅંધી

ફરમાન=હુકમ

ખાઠ ૩૯ મા.

દત્તક લેવો=ખોળે-કરી લેવો

ટેકીત્રી=ટેકવાળી

ખખરદાર=હોશિયાર

વ્યવસ્થા=ગોઠવણ

અખતાર=સત્તા

અભિપ્રાય=વિચાર

પરાજય=હાર

અપકીર્તિ=નાનમ

પ્રસંગ=વખત

લેખાતો=ગણતો

વલણ=વૃત્તિ

તીર્થ=જ્યાં નહાવાથી—પુણ્ય લાગે
 એવી નવાણુ વાળી જગા
 અન્નક્ષેત્ર બંધાવવું=સાધુસંત આ-
 લાણુ વગેરે જે જમ્ય તેને અન્ન-
 મળે એવી ગોઠવણુ કરવી તે
 આપદા=દુઃખ
 નિયમિત=વખતસર
 અન્યાય=ગેર ઇનસાફ
 પાઠ ૪૦ મો.
 આણુ=દુવાધ; સત્તા
 હિત=મલુ
 સફળ=પૂર્ણ
 શક્તિમાન=શક્તિવાળો
 અપુત્ર=છોકરાં વગર
 સનંદ=પટો; લેખ; હક
 નિર્ભય=ભય વગરનાં
 સ્વાધીન કર્યો=સોંપી દીધો
 વિચરક=લડાઇ
 કારકિર્દી=અમલ
 સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણુ કરતો
 વૃદ્ધિ=વધારો
 સુગમતા=સરળતા
 અધ્યય=એકતા; સંપ
 અવલોકન=નિરોક્ષા
 ભ્રમગ્ર=આખો; અધો

જગાશય=પાણીની જગ્યા
 સ્પષ્ટ=ખુલ્લું
 તમાવી=દુકાળમાં ખેતીના ઓળાર
 તથા બી લેવા માટે સરકારે નાણાં
 ઉછીનાં આપવાં તે
 દુકાળ નિવારણુ=દુકાળ ક્યા ઉ-
 પાયોથી ન ષડે તે
 દુઃખળાં=ગરીબ
 નિભાવ=ભરણુપોષણુ
 વરિષ્ટ=સૈથી ઉંચી ગવર્નર જન-
 રલની કૌમીત્ર
 પ્રતિનિધિ=મેમ્બરો; પેતાના મા-
 ણુસો
 ગટર=મેલું પાણી વગેરે જવાના
 ન્સ્તા
 વર્તમાનપત્ર=દેશ પરદેશની ખબર
 આપનારાં પત્રો
 ફિઝમુરી=તત્ત્વજ્ઞાન
 હિત=મલુ
 પાઠ ૪૧ મો.
 વહીવટ=અમલ
 હસ્તક=હાથમાં
 વજીર=પ્રધાન
 લંડન=ઈંગ્લાંડની રાજધાનીનું શહેર
 ઇડિઆ=હિંદુસ્તાન ખાતાની ઓ-
 દિસ

પાઠ ૧૦ મો.

નિરંતર=હંમેશાં.

પેટુ=અંદરનો ભાગ

ધન=નકર

લક્ષ=ધ્યાન

ભૂસ્તર વિદ્યા=પૃથ્વીના પડ સંબંધી વિદ્યા

નિહાળવાં=જોવાં

ભૂસ્તરવેત્તા=પૃથ્વીના પૃષ્ઠ સંબંધી

વિદ્યાને જાણનાર

જળમળ ખડક=પાણીના મેલમાંથી

બનેલો ખડક

પ્રાણીજ ખડક=પ્રાણીઓનાં હાડકાં

વગેરેમાંથી બનેલા ખડક

આગીઆ ખડક=જ્વાળામુખીના

કારણથી બનેલા ખડક

હાડપીંજર=હાડકાંનું પાજરું

ખનીજ=ખાણમાંથી પેદા થએલું

ઉદ્ભિજ્જ=જમીન ફાડીને પેદા

થએલું; વનસ્પતિ

અંશ=ભાગ

સવાલ—ખડકોના મુખ્ય વિષે શું જાણો છો ?

પ્રકાર ગણાવો. તે દરેકની ઉત્પત્તિ

પાઠ ૪૩ મો.

અચંબો=નવાધ

મુરમ=મરડીઆ

સહ્યાદ્રિ=સહ્ય પર્વત

પાત્ર=નદીના ખે કિનારા વચ્ચેની જગ્યા

સારાંશ=મતલબ

પૃથ્વીના પૃષ્ઠને સાફ કરનાર રંદા ગણાવો.

તે કેવી રીતે પોતાનાં કાર્ય કરે તે સમજાવો.

પાઠ ૪૪ મો.

સૂર્યમાળા=સૂર્ય અને તેની આસ-

પાસ ફરનારા આકાશી પદાર્થો,

ખરતા તારા, ધૂમકેતુઓ મળીને બને છે તે

અહો=સૂર્યની આસપાસ ફરનારા તારા

ઉપઅહ=નાના અહો; ચંદ્રો; અહની

આસપાસ ફરનારા ગ્રહ
 કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો માર્ગ
 સંગ્રહસ્થાન=સંગ્રહ-એકઠું કરવા-
 ની જગ્યા. જે જગ્યાએ ધણી
 વસ્તુઓ એકઠી કરી ક્રમવાર
 ગોઠવી રાખી હોય તે. (સંગ્રહ-
 સ્થાનો વડોદરા, મુંબઈ વગેરેમાં છે.)

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી=દેશી
 ભાષા સંબંધી અગત્યનાં પુસ્તકો
 લખાવવા વિગેરેની વ્યવસ્થા
 કરનારી મંડળી
 અગ્નિ=મૂર્ખ

સવાલ—ગ્રહ કેટલા છે તે ગણાવો.

સૌથી પાસે કયો ગ્રહ છે ?

સૌથી દૂર કયો છે ?

સૌથી મોટો, સૌથી નાનો, લાલ રંગનો, સૌથી વધારે પ્રકા-

શિત ગ્રહનાં નામ દો.

ઉપગ્રહો કેટલા છે તે ગણાવો.

શુક્ર અને પૃથ્વીનાં વર્ષ કેટલા દિવસનાં છે ?

વર્ષ કયાંથી કયાં સુધીના વખતને કહેવાય ?

ધૂમકેતુ અને ખરતા તારા વિષે શું જાણો છો ?

પાઠ ૪૫ મો.

ગ્રહણ=પકડવું તે આકાશી પદ્ધ-
 થી માંહેલો એકનો છાયો ખીખ
 પર પડવાથી તે આખો અથવા
 તેનો કેટલોક ભાગ દેખાતો બંધ
 થાય ત્યારે તેનું ગ્રહણ થયું

કહેવાય
 આરાધના=સ્તુતિ
 સાંપ્રત=હાલ
 તમોરૂપ=અંધકાર રૂપ
 આસ=કોળીઓ. આસ કરે છે=પકડે છે.
 ચંદ્રમાસ=ચંદ્રનો પૃથ્વીની આસ-
 પાસ ફરવાનો કાળ

અખારદર્શક=ખીજ બાજુએ ન જ-
ણાય એવું

ખઆસ=પૂર્ણ

ખંડિત=થોડો ભાગ ઘેરાય તે.

સવાલ-અહણુ થવાનાં કારણો ગણાવો. આકૃતિ પાડો. સમજાવો.

દરેક પુનેમે કે અમાસે કેમ અહણુ નથી થતાં ?

૧૯ વર્ષે ફરી તેજ અહણુ કેમ આવે છે ?

ચંદ્ર સૂર્ય અહણુ પરથી શી શોધો થઈ શકે છે ?

અહણુના પ્રકાર ગણાવો અને કારણ સાથે સમજાવો.

પાઠ ૪૬ માં.

ભરતી=સમુદ્રના પાણીનું ચઢવું
ઝોટ=સમુદ્રના પાણીનું ઉતરી જવું તે
શિરોખિંદુ=માથા ઉપરનું ખિંદુ
ગૂઢ=છાનો
અહોનિશ્ચ=રાત દહાડો
આકર્ષણ=ખેંચાય
ગુહત્વ=ભાર
સન્નુખ=સામે

પરમાણુ=પારીક રજકણુ

પુનેમ=એ દિવસે મહીનો પૂરો થાય
છે માટે. સૂદની છેલ્લી તિથિ.

પૂર્ણમાસી. ઉત્તર હિંદમાં પુનેમીઆ
મહીના ચાલે છે.

અમાસ=સૂર્ય ને ચંદ્ર સાથે વસે
છે તે તિથિ.

બહુધા=વણું કરીને

સવાલ—ભરતીઝોટ થવાનાં કારણો આકૃતિ પાડી સમજાવો.

સામી બાજુએ ભરતી જાયી થતી હશે ?

નાના જુવાળ અને મોટા જુવાળ જાયી થતા હશે.

ભરતઝોટથી કાયદા ગણાવો.

ભરતી, ઝોટ, સખર, નિખાર, શિરોખિંદુ એમની વ્યાખ્યા આપો.

પાઠ ૪૭ માં.

પોઠો=ખળદ કે ગધેડાં
ખુશ્કી=જમીન માર્ગ
ધાટ=એ પર્વત વચ્ચેના સાંકડા માર્ગ
મહત્વ=મોટાપ
ધોકો=હાની
સફળ થયા=ફાળ્યા
સંયોગીભૂમિ=જમીનના એ મોટા
ભાગને સાંધનારો જમીનનો
નાનો ભાગ
સોષવાળો=સવડવાળો.

પાઠ ૪૮ માં.

સાંપ્રત=હાલ
ખેડી=મુસાફરી કરી

રમણીય=શોભાયમાન

નિકાસ=દેશમાંથી પરદેશ માલનું
જવું તે
સિંકાના=જેમાંથી કિનારાન નીક-
ળે છે તે.

આયાત=આવક

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ થએલું
ગોદી=વહાણમાંથી માલને સ્હીસ-
લાખત ઉતારવાની જગ્યા

મથક=મુખ્ય સ્થળ

મનુષ્યાદારી=મનુષ્યનો બક્ષ કર-
નાર. માણસને ખાનાર.

ઉત્કૃષ્ટ=ઉંચું; સર્વોત્તમ

વિસ્તીર્ણ=લાંબો પહોળો; વિશાળ

ભાગ ત્રીજો.

પાઠ ૪૯ માં.

તત્ત્વ=મૂળ ચીજ
મિશ્રણ=મેળવણીથી થએલી ચીજો

પ્રાણીજન્ય=પ્રાણીમાંથી
થએલો.

ખલુન=વિમાન

સંયોગ=મેળાપ

ઉત્પન્ન

સવાલ—તત્ત્વ એટલે શું ? મિશ્રણ એટલે શું ?

તત્ત્વ અને મિશ્રણોમાંથી કેટલાંક ગણાવો.

પાણી શેનું અનેકું છે ?

હવા શેની અનેલી છે ?

ઝાડિસજન અને હાઉડોજનના ગુણ ગણાવો.

પાઠ ૫૦ મો.

અખૂટ=ખૂટે નહિ તેવો

ખજનો=ખંડાર

તખેલા=ગાડી ઘેડા બાંધવાની જગા

કોઢીઆ=ઢોરને બાંધવાનો માંડવો

વિનાશકારી=નાશ કરનારી

લુખી=ભેજ વિનાની

શોષી લેછે=ચૂશી લેછે

વાયુયંત્ર=વા ચૂશી લેવાનું યંત્ર

સૂક્ષ્મ=ખારીક; ઝીણું

હેરીઆ=છાપરાનું નાનું બાકું

સૈયડ=મળીઆ

સવાલ—હવાનાં તત્ત્વો કયા પ્રમાણમાં છે ?

પવન અને વંટોળીઆ ઉત્પન્ન થવાનું શું કારણ ?

હવામાં બીજા કયા પદાર્થો માલમ પડે છે.

કેવી રજકણો હવામાં હોય તો સારી ?

પાઠ ૫૧ મો.

જખાના=વખત

સંધાતે=સાથે

ઢાર=ડામર

દૈત્ય=રાક્ષસ

તરંગો=વિચાર

ગાઢ નિદ્રા=સારી-ધસધસાટ ઊંઘ

વિચિત્ર=નવાઇ જેવી

યુગ=વખત

કાળાંતરે=વખતે

ખાણીઆ=ખાણ ખોદનારા

છાંદી=ઢાંકી

કોલસાવાયુ=કોલખાસ

સવાલ—કોલસાનો ઇતિહાસ કહો.

કોલસાવાયુ કેવી રીતે ઠાડવો.

એમાંથી ઉત્પન્ન થતી ચીજો ગણાવો.

પાઠ પર મો.

પારદર્શક=આરપાર જોઈ શકાય
તેવી વસ્તુ

ધાડવાં શેડાં=ધાડવાના આકારનાં
સ્થિતિસ્થાપક=એકની એકજ સ્થિ-

તિમાં કાયમ રહે તેવું

આયનાન્તકતા

એતાળા=દૂરની વસ્તુ દેખાય નહિ તે
દૂરથીન=દૂરની વસ્તુને બતાવનાર
સૂક્ષ્મદર્શક=નાની વસ્તુને બતાવ-
નાર યંત્ર.

નંદાઇ જળ=ભાંગી જળ

સવાલ—કાચ શેમાંથી બને છે ?

બનાવવાની ક્રિયા કહો.

કાચનો ઉપયોગ કહો.

રંગીન કાચ બનાવવામાં શું વિશેષ નાખવું જોઈએ.

એને સાફ કરવાની રીત કહો.

પાઠ પર મો.

ઉપવાસ=જૂખ્યાં રહેવું તે.

અંગમહેનત=શરીરની મહેનત

સરેરાશ=સરાસરી

વરે છે=અપે છે

પુખ્ત=મોટી

સત્ત્વ=તત્ત્વ

શૌચનીય=દીલગીર થયા જેવું

સવાલ—કેવો ખોરાક ખાવો ?

કેટલો ખોરાક ખાવો ?

પાઠ ૫૪ મો.

વિરમય=આશ્ચર્ય; નવાધ

અનનળી=અન જવાની નળી

સવાલ—ખોરાક રાંધીને શા માટે ખાઈએ છીએ ?

ખોરાક પર થતી ક્રિયા વર્ણવે.

દાંતના પ્રકાર અને ઉપયોગ કહો.

જીભનું કાર્ય શું છે ?

પાઠ ૫૫ મો.

રચિ=ભાવ.

સવાલ—ખોળકેરી, મેથીઆં, રાંધતી ચીરી, છુદો, વધારીઆં, બહાણાં, અને લીંબુનું અચાણું કેવી રીતે બનાવવું. તે ક્રમવાર ગણાવો.

પાઠ ૫૬ મો.

પાચનશક્તિ=ખોરાકને પચાવવાની શક્તિ

તાકાદ=શક્તિ

પુષ્ટિકારક=પુષ્ટિ આપે એવો

ક્ષીણુ=ઓછી

જીરવી=સહન કરી

નિરોગી=રોગ વિનાનું

અકારો=અણુમતો

સવાલ—માંદા સાણસને કેવો ખોરાક આપવો.

કેવો ખોરાક ન આપવો.

સૌથી ઉત્તમ ખોરાક કયો છે ?

માંદાને દૂધ આપવું કે નાહ.

માંદાને કેટલીવાર, ક્યારે ખોરાક આપવો.

પાઠ ૫૭ મો.

ચુનમમરા=ક્ષારવાળામાળા

આંચ=તાપ

અર્ક=સરવ

ઉબકા=ઉછાળા; ઉલટી

પિત્ત=એક જાતનો રસ છે. લીલા

રંગનો.

સવાલ—કાંજી, દૂધ ચોખા, ઘટ ચા, ઘટ કાશી, આરા રૂનો શરબત, જવનું પાણી વિગેરે કેવી રીતે બનાવવા ?

પાઠ ૫૮ મો.

દૃઢિ પામવું=વધવું
કંઠમાળ=ગળાનું દરદ

દાર્ઢ=ધાવ

માતૃતાતૃ=ગતું ને જોરાવર

સવાલ—ખાળકને કેવો ખોરાક આપવો.

દૂધ કેવી રીતે આપવું ?

દાર્ઢ કેવી રાખવી ?

ખાળકને શું ન ખાવા દેવું ?

પાઠ ૫૯ મો.

કમ આવડત=ઝોઢી આવડ
ખાંધો=ખંધારણુ
ચિત્ત ચળે=ખીએ

ખાંસી=કંસો

પેટ છૂટી જાય=દસ્ત થાય

રેચક=જીલાખ લાગે એવું

પાળી=છરી

સવાલ—ખાળકની માવજત કેવી રીતે કરવી ?

ખાળકને કેટલો વખત ઉઘવા દેવાં ?

ઘોડીઆમાં સુવાડવાં સારાં કે નહિ ?

નવડાવતી વખત શી સાવચેતી રાખવી ?

ખાળકને શેનો જીલાખ આપવો.

કમ કમ ખાખતો પર શોખ ઉત્પન્ન થાય તેમ કરવું

પાઠ ૬૦ મો.

લેવાઇ ગયું હવું=સુકાઇ ગયું હવું
તાકાત=શક્તિ
આત્મધાત=પોતાની મેળે જીંદગીને
અંત આણવો તે

આધેડ=મોટી

લોકપ્રિય=લોકોને વહાલી

જીર્ણોન્નવર=ઝીણો તાવ

પોશ દોડા=ખસખસના જીંડવા

વીલી=સૂની

શ્રવાણ—માંદાની માવજત લેવાના નિયમો ગણાવો.

પોટીસ મારવાની ક્રિયા સમજાવો.

માંદા માણસ સાથે કેવી રીતે વર્તવું.

પાઠ ૬૧ મો.

બદ પરહેજ=કરી ન પાળવી તે.

નિયમિત રીતે ખાવા પીવા વ-

ગેરેમાં ન વર્તવું તે

બાદી=અપયો

અતિસાર=હઝામણુ

કુચેન જણાય=દીક ન લાગે

કરિઆણુ=તેજના વગેરે

શ્રવાણ—ઓસડ ક્યારે આપવું ?

સાદાં ઓસડની ચીજો કઈ કઈ ધરમાં રાખવી ?

ઓસડ આપવાના વાસણુ સંબંધે શી સાવચેતી રાખવી ?

બાદી થઈ હોય તો શું કરવું ?

પાઠ ૬૨ મો.

હીમજ=નાની હાડકો

ગળધરી=અગત જેવું કાંઈક

દસ્ત=ઝાડો

હારેકાં=હકીલાં

જીરવી=ખમી

ભવાં=ભમર

શ્રવાણ—સાદો જીલાબ સેનો, કેવી રીતે લેવો.

ખાળકના પેટમાં ભાર થયો હોય તો શું કરવું ?

ચૂંકના જીદા જીદા ઉપાયો ગણાવો.

મરડો થયો હોય તો શા ઉપાય કરવા ?

પાઠ ૬૩ મો.

કોલનવાટર=જર્મનીમાં કોલોન ના-
મનું શહેર છે લાંની બનાવટનું
પાણી. એ પાણીમાં માથું દુખતું

સવાલ—માથું દુખતું હોય તો શું કરવું ?

માથું દુખતું મટાડવાના બીજા કયા કયા ઉપાયો છે ?

સળેખમ થયો હોય તો શું કરવું ?

ઉધરસ ચર્ધ હોય તો શું કરવું ?

અવાળુ ફૂલ્યાં હોય તો કયા ઉપાય કરવા, અને શી સાવચેતી રાખવી ?

તાવના પ્રકાર અને તેના ઉપાય કહો.

પાઠ ૬૪ મો.

લગારી=અકવાદ

વરમ=સોળે

મટાડવા તથા ઇત્યાદિ ગુણો છે
કુઆંડ=કુમાળીઆ

સતતજ્વર=હંમેશ રહેનારો કે

આવનારો તાવ

જર્ણ જ્વર=ઝીણો તાવ

સનિપાત=આખરનો રોગ, (હીને

દોડવું, બકવું, તોફાનપર ચઢવું

ઇત્યાદિ લક્ષણ)

ભોશન=પાણી-મેળવણી

સવાલ—ઓરીતું ઝેર કેવી રીતે લાગે છે ? તેનાથી શી સાવચેતી રાખવી ?

અછબડાનું ઝેર કેવી રીતે પ્રસરે છે ? શી સાવચેતી રાખવી ?

બળીઆની હકાકત લખો.

પ્લેગ થયો હોય તો શું કરવું ? કયા ઉપાયો ચોખવા ? શી

રીતે વર્તવું ? દરદી સાથે કેવી રીતે વર્તવું ?

કોગળીયું કયે રસ્તે ફેલાય છે ?

પ્લેગ અને કોગળીયાનાં ઝાડા હલદીની શી વ્યવસ્થા કરવી ?

પાઠ ૬૫ મો.

હટણુ જનજર=જનજર માટે કુવા હોય તે.

સવાલ—જંતુ નાશક દવાઓ ગણાવો.

તે બનાવવાની રીત કહી જાઓ.

પાઠ ૬૬ મો.

ખેશુદ્ધ=માન વગર

ખાવજત=ચાકરી; ખરદાસ

ગફલતી=બૂલ; સરતચૂક

ચલનવલન=લીલચાલ

લીલજામાં=લીલાં ઢીમાં

કસખી=કસખ જાણનારો; યુક્તિ-

વાળો; ધંધામાં માહિતગાર

હાડકું ભાગી ગયું છે કે મોઆમ ગયું છે કે ઉતરી ગયું છે
તે શી રીતે જાણી શકાય ?

એ ત્રણેનો ઉપાયો લખો.

પાઠ ૬૭ મો.

તાત્કાલિક=તરત થઇ શકે એવા

શિરાઓ=સોહી વહેવાની નાડીઓ

ધુંટી=પગની પાની ઉપરની ઢેકી

સફેદો-ચાક

સવાલ—હાડકું ભાગ્યું હોય તો શું કરવું ?

ધુંટી કે ધુંટણુ ઉતરી ગયો હોય તો કેવી રીતે સારવાર કરવી ?

દીમણું થયું હોય તો શું કરવું ?

ધા પડ્યો હોય તો શું કરવું ?

દાઝેલા માણસની કેવી રીતે સારવાર કરવી ?

કપડાં સળગી જાઉં તો શું કરવું ?

દાઝ્યાપર કમ દવા લગાવવી ? તે કેવી બનાવવી ?

ઝેરી જનાવર કદરૂપું હોય તો શું કરવું ?

પાઠ ૬૮ મો.

હોજરી=જર

જ્ઞાનેન્દ્રિયજ્ઞાન જેના વડે થાય છે

તે ઈન્દ્રિય, આંખ, કાન, ધં

બુદ્ધિમાન=બુદ્ધિવાળો

અદ્ભુત=નવાઈ જેવું

દ્વારા=વાટે

સવાલ—જ્ઞાન તંતુઓ વિષે જાણતા હો તે કહો.

મગજ કેટલું મોટું હોય છે ?

મગજના ભાગોનું વર્ણન કરો.

મગજનો બાહ્ય વસ્તુ સાથે શી રીતે સંબંધ થાય છે તે સંબંધે જાણતા હો તે લખો.

પાઠ ૬૯ મો.

ગર્ભ શ્રીમંત=જન્મથીજ પૈસાદાર.

બાપદાદાજેના પૈસાદાર હોય તેવા

ક્ષીણ થવું=ધસાઈ જવું; ઓછું થવું

વિશ્રાંતિ=આરામ

પિએર=બાપનું ઘર

એદી=આગસ્ટ; સુરત

નાનમ=હલકાઈ

નિર્માલ્ય=મળહીન

સ્નાયુ=પટા

સવાલ—હાડકાં અને માંસ પેસીઓને શું બાંધેલું હોય છે ?

કસરતની આ માટે જરૂર છે ?

બૈરાંઓએ કઈ કસરત કરવી ?

હૃદયી જાદે કસરત કરીએ તો શું થાય ?

પાઠ ૭૦ મો.

લાહવે=ઓરીઓ

આપત્તિ=દુઃખ

ત્રાસદાયક=દુઃખ આપનાર

અદા કરવી=મનવવી

અડપલાં=અટક્યાળાં

તંગ=સખત; સળંગ

વજનદાર=ભારે

સવાલ—આરોગ્યતાના મુખ્ય નિયમો ગણાવો.
એ દરેક ઉપર ટૂંક વિવેચન કરો.

પાઠ ૭૧ મો.

અદ્યો=અરાધ્ય વાસ

લાભાલાભ=ક્રાયદો ગેરક્રાયદો

ખાસદારો=જીતાં ઉચ્ચકનાર-ધોડાની

ચાકરી કરનાર

મુત્રાણી=મુત્ર રહેવાની જગ્યા

ગમાણુ=ધાસચારો રહેવાની જગ્યા

અભાવે=અછતે; ગેરહાજરીથી

સવાલ—તબેલાં અને કોઠીયાં કેવાં રાખવાં.

નોકર ચાકરપર કેવી દેખરેખ એ સંબંધે રાખવી.

પાઠ ૭૨ મો.

વરો=ખરચ

નોખો=જીદો

વહીઓ=મોટાં દર; સુરંગો

ચોપડ=ચોપડાઈ જાય એવી વ-

સ્તુઓ; થી વગેરે

સાણાં=કોઠીમાંથી અનાજ કાઢવાનું

ખાકું

ઢાકા ઢુમા=રાતે સુતી વખતે કોષ

વસ્તુ ઉધાડી ન રહી જાય—

ઉદર વગેરે ન ખાઈ જાય છતાં-

દિ બાખતો સંબંધે જે કાર્ય

કરવામાં આવે છે તે

આગ્રહી=ખાંતી

ભોક=કાણું

ઈંડાળ=ઈંડા

સવાલ—કોઠાર કેવા રાખવા ?

એ સંબંધે શી સાવચેતી રાખવી ?

ઈંડાળ કેવી રીતે દૂર કરાય ?

ધી તેલ વગેરે માટે શી સાવચેતી રાખવી.

પાઠ ૭૩ મો.

સિકારે=હુડીનાં નાણાં આપે

આંટ=સાખ

સવાલ—નાણું એટલે શું ?

નાણાની શા માટે જરૂર છે.

હાલનું નાણું ગણાવો.

હુંડી એટલે શું ?

મનીઝારડર સંબંધે શું જાણો છો ?

કાગળનું નાણું કયું ?

પાઠ ૭૧ મો.

ઉદ્દીયું=નવારસા મિલકત

દાનદક્ષણથી=ભીખ માગવાથી

પસીનો=પરસેવો

દરમાયો=મહીતો

ફેરીઆ=ફેરી ફરી માલ વેચનારા

પુશ્પકી=જમીન માર્ગ

અનિશ્ચિત=નક્કી નહિ તે

ઉપદેશકો=ઉપદેશ કરનાર

વાધો=પંક્તિ; સ્થિતિ

સવાલ—નાણું કદ કદ રીતે મળે ?

એ સર્વમાં ઉત્તમ રીત કઈ ?

વારસાથી મળેલા નાણાનો વ્યય કેવી રીતે કરવો ?

વકીલ ને વૈદ્ય કયા વર્ગમાં આવે ?

ઉપદેશકો, ધર્મગુરુઓ વગેરેને કયા વર્ગમાં મૂકવાં.

“ માધકા કમાઇ જાણે અને સ્ત્રીઓ વાપરી જાણે ” એ કહે-

વતનો સ્પષ્ટ થી સમજાવો.

પાઠ ૭૫ મો.

પરિવાર=કુટુંબ કપીલો; હૈયા છોકરાં

અણુધાર્યું=આચર્યું

ગેજના=અજેટ; અગાઉથી નક્કી

કરવું તે

યથાવશિત=જોઈએ તેવી રીતે

વખત પત્રક=વખતના વિભાગ

પાડી કરાવેલું પત્રક

ભવિષ્ય=આવશ્યો વખત

લતા=વિભાગ

ખર્ચ કેવી રીતે કરવો તે દાખલાથી સમજાવો.

મહીને ૧૦૦ રૂ. ના પગારદારે કેવો ખર્ચ કરવો તેનો અડ-
સદો તૈયાર કરો.

પાઠ ૭૬ મો.

સાંપડવાની=પેદા કરવાની

ઉગારે પાડીશું=અચાનીશું

ધાલ પડે=ખોટ આવે; કે કોઈ આસામી

ખીન વારસદારે મરી જાય કે કોઈ

દેવાળુ કાઢે ત્યારે ખોલાતો શબ્દ

આટ=લેણદેણની સાખ

સાન=ખદ્દો

સવાલ—પૈસા કેવી રીતે અને ક્યાં રોકવાં ?

એમાં કદ કદ અડચણો નડે છે ?

સર્વથી સારો પૈસો રોકવાનો માર્ગ કયો છે ?

ધનને દાટી રાખવું સાચું કે નહિ ?

પાઠ ૭૭ મો.

રાતખ=નિયમ; દરરોજ એ વિના

ચાલે નહિ

સરાશી=મોટા વેપારી રાખે છે તેવા

સ્મરણપોથી=યાદ રાખવાની ઉતારી

લેવાની ચોપડી

સવાલ—નામું રાખવાની જરૂર જણાવો.

નામું કેવી રીતે રાખવું ?

તિથિવાર રાખવું કે મહીનાનું રાખવું ?

સિલક એટલે શું ?

જમા અને ઉધારનો અર્થ સમજાવો.

તમારી મેળે એક રકમ ઉભી કરી તેનું નામ નમુનો આંકી લખો.

કવિતાની સમજૂતી.

પાઠ ૩ જો.

હીત=મલું

પરોપકારી=પારકાનું બલું કરનાર

સદૈવ=હંમેશાં

અખંડ=હંમેશાં; ખાંડત ન થાય

એવું

નિર્ભય=ખીક વગરનું

યુઝાર=પાણીની ગોળીપર ઢાંકવાનું
ઢાંકણ

ઉચ્ચૃયું=કલ્પું

જર=પૈસો

ઉન્મત્તતા=અભિમાન

મૂલી=મૂલ્યવાળી

મહોપતિ=રાજા

ભૂ=પૃથ્વી

અઠાર=અણગમતું

સુધા=અમૃત

નિદાન=નક્કી

ધાટે=આકારે

અખંડ=અંડિત ન થાય એવું;

સદા ટકે એવું

અરે તમારે રૂઠો મનુષ્ય દેહ આબ્યો છે; ધણા પ્રતાપવાળા ઇશ્વરે તેને બનાવ્યો છે. તમે જો તમારું બહું ઇચ્છતા હો, એવા દેહનું કાંઈક સાર્થક કરવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો કાંઈક સાઈ કામ કરો.

કદી વખતને નકામો ગુમાવશો નહિ; પરાપકાર કરીને પરાપકારીને એવું સાઈ નામ પામો—મેળવો—કાઢો. ઠગાઇ કાપાથી 'નકારો' એવું નામ ઠરે છે માટે કાંઈક સાઈ કામ કરો.

હંમેશા સારી ક્રાંતિનો સ્વાદ ચાખો અર્થાત્ સારી ક્રાંતિ મેળવો, અને આ લોકમાં નામ હંમેશા ટકે એવું કરો. તો તમારું નિર્ભયનું બીક વગરનું—નગારું વાગશે. અર્થાત્ તમને કોઈ જાતનો ડર રહેશે નહિ. માટે કાંઈક ઇ

ઇશ્વરને જે પ્રિય છે તેજ કામ આ જગતમાં ઉત્તમ છે બીજું બહું ખિચાઈ માલ વિનાનું છે માટે કાંઈક ઇ

હેતુથી હાય વડે પવિત્ર એવું પુન્ય કરો. જે હાથે કરશે તેજ સાથે આવશે અર્થાત્ પુન્ય કરશે અથવા પાપ કરશે તેજ સાથે આવનાર છે—પાપ અરાખ્ય છે માટે તે ન કરવું અને પુન્ય

કરવું તેજ સાથે આવશે. 'બીજી' એક ઠીકરું પણ સાથે આવનાર નથી માટે કાંઇક ઇ.

દુષ્ટ લોકો મુઆ પછી ધણા દુઃખી થાય છે. તેમને જે દુઃખ પડે છે તે એટલું દુઃસહ છે કે મુખ વડે કેમ કરી કહી શકું ? અને ચિત્રમાં પણ કેમ કરી ચીતરી શકું—અર્થાત્ લખી શકું. એટલે કહી શકાય તેવું પણ નથી, અને લખી શકાય તેવું પણ નથી. માટે કાંઇક ઇ.

પૈસા થકી અભિમાન આણવું નહિ કારણ પૈસાથી કાંઇક માણસ શ્રેષ્ઠ થઇ શકતો નથી. અથવા પૈસાથી—પૈસો હોય તેથી કાંઇને મોટો બાળવો નહિ. પૈસાથી જીગાર રમવો નહિ. માટે કાંઇક ઇ.

આયુષ્યમાંથી—આવરદામાંથી જે ધડીઓ ઝોછી થાય છે તે ધણી કિંમતી છે. ફરીથી તે મળનાર નથી. અરે નક્કી આ જીવન પણ જનારું છે—નાશવંત છે માટે કાંઇક ઇ.

મોટા મોટા રાજાઓ પણ પોતાનું રાજ્ય મેલી પૃથ્વી પર ખેલ ખેલીને—રમત રમીને આલ્યા ગયા છે—મરી ગયા છે. અરે એથી હું શું વિશેષ વર્ણન કરું—કહી શકું. માટે કાંઇક ઇ.

દ્રવ્ય અને આ દેહ નિશ્ચય—નક્કી નથી. જીનો પ્રેમ પણ નક્કી નથી અર્થાત્ એ સર્વે અનિશ્ચિત છે નાશવંત છે. મરતી વખતે એ સર્વ તમને અણગમતું થઇ પડશે—કાંઇ કામ નહિ આવે માટે કાંઇક ઇ.

નક્કી સંસારના સુખને તમે અમૃતના જેવું માની રહ્યા છો. જેને તમે અસારે અમૃતના જેવું માની રહ્યા છો તેજ આખરે તમને ધણું અપ્રિય થઇ પડશે માટે કાંઇક ઇ.

મનુષ્ય દેહ તમને આપ્યો છે તે મોજ મારવા આપ્યો નથી તેમજ તે પશુ પક્ષીના આકારનો ધડેલો નથી એ તો તમને ઇશ્વરનું ભજન અને સારાં કર્મો કરવા માટેજ આપેલો છે માટે પશુની પેઠે તેને ન ગુમાવતાં સ્વર્ગમાં અખંડ સુખ આપનાર કાંઈક સારું કામ કરો.

પાઠ ૬ ફો.

અધમ=પાપી

ઉદ્ધાર=ઉદ્ધારનાર; તારનાર

હું કડાં=પાસે

ઉદિત=ઉગેલો

આદિત્ય=સૂર્ય; અદિતીના પુત્ર માટે

આભાસ=ઝાંખી; દેખાવ

હિમ=અરૂં

જમ્યો=ઠંથો

પદ્મ=કમળ

પતિત થઈ=બ્રષ્ટ થઈ; બંધ થઈ

ધાટ=ઝોવારા

ધનુર્વિદ્યા=માણુ મારવાની વિદ્યા

વાજ્રંત્ર=વાળ

રૂઢી=રીસ ચઢાવી; કોષ કરી

ધીમંત=મુદ્ધિવાળા

આદરે=શરૂ કરે

આયે=અડધે

કલ્પોલ્લ=આનંદ

માથાપ મળીને સવારમાં છોકરીને કહે છે કે તું વાત સાંભળ; જો રાત વીતી ગઈ છે, એ વખતે જીડીને તું પાપી માણુસોને તારનાર ઇશ્વરમાં પ્રીતિ જોડ. ઇશ્વરનું ભજન કર.

પાસે અને દૂર કુકડા કુક બોલે છે—વહાણું વાયુ એમ સૂચવે છે—અને દરઆરનાં આરણું ખુલ્યાં છે. જે લોકો જાગ્યા છે તે ઉઘમે જાગ્યા છે અને જ્યાં દેવનાં દહેરાં છે ત્યાં ધંટ વાગી રહ્યા છે. વાગ્યા છે. માથાપ પ્ર.

આકાશમાં ઉગેલા સૂર્યનો આભાસ જણાય છે—(અર્થાત્ હજી સુધી સૂર્ય દેખાતો નથી—સૂર્ય ઉગતા પહેલાં તેનું વક્રીભવનને લીધે તેજ મારે છે અને પ્રતિબિંબ જણાય છે તે ઉપરથી) અને ચંદ્રનો પ્રકાશ નાશ પામ્યો છે. રાત્રે ટાઢ—હિમથી અતિશય ટાઢથી જે ખરફ જમ્યો હતો—પાણીનો ખરફ થઇ ગયો હતો તે હવે સૂર્ય ઊગવાથી તાપને લીધે ઓગળીને ઝરણમાં વહી જાય છે માખાપ ઇ.

ચઠલીઓ ચઠચઠ કરે છે, કાગડા કા કા કરે છે, અને હંસ પોપટ અને મેના મધુર બોલે છે. કેટલાક ભોંકા પ્રભાત રાગ—પ્રભાતીયાં—ગાઈને ખૂશ થાય છે. અને ગાય બેંસોના ગળાના બંધ છૂટે છે. અર્થાત્ તેમને ચરવા જવા છોડે છે માખાપ ઇ.

વળી ધંટીઓના જોરથી ઘેર—ખવાજ થાય છે. તે તું સાંભળ અને મસીદોમાં મુઠ્ઠાં બાગ પોકારે છે. કેટલીક સુંદરી નહાઈને પાણીનાં બેઠાં ભરી જાય છે—પોતાને ઘેર અને કેટલીક નદીના કિનારા પર નહાય છે. માખાપ ઇ.

તું દીવાને જઈ જો તેની જોત—પ્રકાશ—ઝાંખો થયો છે. અને ચોર ને ધૂવડ સંતાઈને ભરાઈ ગયા છે; કમળો ખીલ્યાં છે અને પોચણી મીંચાઈ ગઈ છે—તેનું સ્થાન રાણીપદ જતું દહું છે. અને પોચણી મીંચાઈ ગઈ છે—તેનું સ્થાન રાણીપદ જતું કહું છે. પોચણીને ચંદ્રની સ્ત્રી કદપેલી છે. ધણીનું રાજ્ય ગયું એટલે તેનું પટરાણીપદ પણ ગયું—ગમલાં અને ઠગ ભોંકા નદી કિનારે જઈને બેઠાં છે માખાપ ઇ.

બેડુતો ખેતી કરે છે, સોની સોનું ધડે, લુહાર ભોહું ધડે છે અને હંસારા કાંસુ ધડે છે, અને જેની સ્ત્રી મરી ગઈ છે એવો,

માણસ આંખમાં એક પણ આંસુ ન હોય છતાં મોટો રાગ કાઢીને રડે છે. (લાગણી વિના) માઆપ ઇ.

ધીરજવાળો શૂરવીર બાણ મારવાની વિદ્યા શીખે છે રાજદર-બારમાં વાજાં વાગે છે, ચોકીઓ બદલાય છે રાતના પહેરાવાળા સિપાઈ બદલાય છે. રસ્તામાં પાણી છંટાય છે. અને રાજમાં જઈને બાગમાં શોભે છે. મોજ મારે છે. માઆપ ઇ.

ફૂલવાન સ્ત્રીઓ છોકરાંઓને સંભાળે છે અને સવારમાં ઊઠી મધુર બોલ બોલે છે અને રાંડ પુઆડ, ઉઠીને બાળકને મારે છે ધણીને ધમકાવે છે એવી રીતે ક્રોધી થઈ-ગુસ્સે થઈ કલેશ કરે છે. માઆપ ઇ.

ધનવાન માણસો, બુદ્ધિવાળા માણસો, હોય છે તેઓ સવારમાં હાંત સાફ કરીને પછી સારા સુગંધીદાર ફૂલો ઇંચ સૂંધે છે. એ વખતે આળસુ, સુરત અકલ જેમની મારી ગઈ છે એવા, અને અરીજી ખાનારા પુષ્કળ ઉધે છે. માઆપ ઇ.

આ વખતે ઊઠીને જે અબ્યાસ કરે તેનો અર્થ આઠ દશ મહીનામાં સરે છે. અને જો આ વખતે વનમાં જઈ ખુલા પવનનું સેવન કરે-શ્વાસ લે તો છ માસમાં શરીર નિરોગ થાય. માઆપ ઇ.

જે વાત બુલી ગયા હોય તે આ સમે ઊઠીને યાદ કરીએ તો સાંભરી આવે. અને દલપતરામ કવિનું કવિતા બનાવવાનું જે કદજી કામ છે તેમાંથી પણ પાર પાડીએ. અર્થાત્ કવિઓ આ વખતે જો કવિતા કરવા માટે તો સારી અને સહેલથી થાય.

પાઠ ૯ મો.

અપટ=અદૃશ; પુરેપુરી

પુઅડ=ઐદી

પલકારે=અણુસારે

અખોલ્યા=વગર ખોલ્યા

પારખે=ખણી જાય

નિજ=પોતાનો

લેશ=જરાપણ

લવરી=લવારો

અપળા=વીજળી

ઉગણી=ખાનંદ

રમા=ઝી

અસરા=દીંદ્રની ગાનારીઓ. ઐ

બહુ રૂપાળી હોય છે

સાજ=શણગાર

સજતી=પહેરતી

સાહિત્ય=સાધન

પાક=રસોઇ

આદરતી=કરવાની શરૂઆત કરતી

સદન=ધર

જે માણસને ચતુર અને સુધડ ઝી મળી છે તેની જિંદગી સફળ છે. અને જેને ખરેખરી-અદૃશ પુઅડ યૈરી મળી હોય છે તે, તેનો અવતાર ધૂળધાણી કરે છે.

ચતુર ઝી આખને અણુસારે સમયસચકતા વાપરી શું કરવાનું છે તે સમજી જાય છે; અને વખત બે વખતે અખોલ્યા બોલ ઉપાડી લે છે. એટલે કહેતામાં કામ કરે છે.

પતિના મનનું ધારેલું-ધારેલી વાત હસતી હસતી સદનમાં જાણી જાય છે અને તે ગમે એટલી દૂર હોય છે પણ જાણે હૃદયની પાસેજ રહેતી હોયની એમ તેના ધણીને લાગે છે. અર્થાત્ હંમેશાં મનમાં તેનું રટેલું ચર્ચાજ કરે છે.

પોતાના ધરનું સર્વ કામકાજ કરે છે છતાં પણ હંમેશાં નવરીજ હોય છે, અર્થાત્ તે એવી સ્ફુર્તિથી કામ કરે છે કે કદાચ વખતે.

તે કામ કરે છે તે કોઇને માલુમ પડતું નથી. અને સપ્તર્ષીની સાથે મીઠી વાતો કરે છે પણ જરાએ નકામી ભવરી કરતી નથી.

જેની ચાલ-કામ કરવાની રીત ઇત્યાદિ વીજળીના જેવી ત્વરા વાળી-ઉતાવળી છે. અને તે જાતે ધણી શુદ્ધ હોય છે. હે પુરુષ આવી દેવીના જેવી ચતુર સ્ત્રી મળી એ તારું ધનભાગ્ય છે !

જેને ચતુર અને શુદ્ધ સ્ત્રી મળી છે તેનું ઘર સુખી છે અને તેનો સંસાર પણ સુખી છે. તેનો સુખ અને શોભાનો છેડો નથી ઈંદ્ર પણ તેનું સુખ જોઇ નક્કી પોતાના મનમાં બળે છે. આખી જિંદગી હંમેશાં બન્નેને-સ્ત્રી પુરુષને ઉજાણીની અર્થાત્ આનંદની છે, પણ જેને પક્કી દુઃખ સ્ત્રી મળી છે તેનો તો તે રંગા, અવતારજી ધુળધાણી કરે છે.

દેવાંગના-અપ્સરા જેવી સ્ત્રી ઘરમાં સવારે સૌથી પહેલી ઊઠે છે. અને જે તે ગાતી ગાતી ઘર કેવું સાફ કરે છે ! ઘર સ્વચ્છ કીધા પછી શરીર સાફ કરીને અર્થાત્ દાંતણુ પાણી ઇત્યાદિ કર્યા પછી નાહી ધોઇને સારા શણગાર ધારણ કરે છે, પછી ધણી-ને નહાવાનું ધ્યાન ધરવાનું અને રાંધવાનું સાહિત્ય તૈયાર કરે છે-કરવા માંડે છે.

રમતી રમતી-અર્થાત્ આનંદથી બાળકને વહાલ ધરીને ઉઠાડે છે. ગીત ગાતી વાતો કરતી એવી મા બાળકને ધણી ગમે છે—વહાલી બાગે છે. બાળક કરીને થોડું કહી બતાવે એવી એ શાણી ડાહી હોય છે. અને પતિની કમાઇને સમજીને ખરચે છે અને સાચવી રાખે છે. ઉઠાવી દેતી નથી,

ઋષીઓને સાધારણ રીતે થોડું કામ કરી હું તો થાકી મઠ એવું કહી જાણે પોતે ધણુંજ કામ કર્યું છે એવું બતાવવાની ટેવ હોય છે. સારી ઋષી કદી તેમ કરતી નથી માટે—“ ધણું કરી થોડું દેખાડે ધૃ ” લખ્યું છે.

વળી તે ઋષી સાદી કેવી છે ? પોતાના હાથ પગ મોં ચોકખા કરીને ધરમાં સદા આનંદી રીતે સુખ ભરી ફરે છે તેથી જાણે ધરમાં સુખની ઝરમર ઝરમર વૃષ્ટિ થતી હોયની એવું લાગે છે, માટે જે માણસને ધૃ

પાઠ ૧૨ મો.

સસ્તી=સોંધી

નુતી=નહોતી

દોહજીવનને બાળુએ

આનંદકુતરાં

મુષક=ઉંદર

સદન=ધર

ખટરાગ=પીડા; સરસામાન; વૈષ્ણવો

જે પવિત્રી ધાલે છે તે

સાજ=ગાન; ભજન કરવાનાં

સાહિત્ય

ગાજી=જોખારીને; રપટ

અળગી=જુદી

પૂંડે=આગળ

કાઠ=કાષ્ટ; લાકડું

બાલમુકુંદ=કૃષ્ણની નાની મૂર્તિ—

આનંદરંદ=આનંદ આપનાર

પવિત્રી=દર્ભની વીંટી; અથવા વૈ-

ષ્ણવો જે વીંટી ધાલે છે તે.

સાજ=ભજન કરવાનાં સાહિત્ય

ચક્ર=સુદર્શન ચક્રની પ્રતિમા; એક

પત્થર ઉપર હોય છે.

જ્યાં કોણી અને કાછીયા લોકોની વસ્તી હતી અને જાક બાજુ જ્યાં સસ્તી મળતી હતી એવી જગ્યામાં એક જુની ઝુંપડી હતી. તેના ઉપર સમ ખાવાએ એક સળી નહોતી. અર્થાત્ કામડાં વગેરે કંઈ નહોતું—કંધાડુંજ છાપડું હતું. તેની ભીંતો સખળી મેરથી

બેવડ વળી ગમ્મ હતી. અને છાપરા ઉપર ભાંગી તૂટી કાઠ એક વળી હતી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં કાઠ હતાં-ધરમાં ઉગેલા-તેથી વણુછો પડે. એવું તો ખીલકુલ નહોતું ! (વકેાકિત છે. અર્થાત્ પુષ્કળ વણુછો પડતો હતો.)

ધરમાં કૂતરાં, ઉંદર, અને કાળ રહેતા હતા; ખારીઓ પણ વગર મૂકી બધી સોળ હતી ! અર્થાત્ કરામાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં કાણાં હતાં.

ધરમાં જવાનું કાંઈજ નહોતું એટલે તાણું થું મારવું તું ! અર્થાત્ ખારણુંજ નહોતું. જેસીને વેઠા-(મહેતા) આશ્ચર્ય જોયું. અર્થાત્ ધરનું ખારણું પણ એટલું નીચું હતું કે અંદર બેઠાં બેઠાંજ પેસાય. એ રીતે જેસીને મહેતા અંદર પેઠા એટલે તેમણે આશ્ચર્ય-નવાઈ જેવી ધરની સ્થિતિ જોઈ.

સધળુંજ આવું જોયું એટલે એવા ધરમાં જોવાનું થું ! નર્વાંજ કાંકરા ત્યાં વીણામણુ થું શોધવું ર આથી મહેતા ધણા ખુશી થયા કારણકે તેમને ધર જોવાના સંતાપ-દુઃખ-જ ગયા. ધરમાં જોવા જેવુંજ કાંઈ નહોતું ! પછી મહેતાએ સર્વ સાથે આવેલા હરીજનને કહ્યું કે:—અમે અમારા સામાન લેવાને જમ્મએ છીએ તમે તમારે ઘેર જમ્મને સુખીઆ થાવ.

હરીજન—હરિભક્તો કહે છે કે અમારા સરખું કાંઈ કામકાજ કહો અમે અહિં વાસ લાવવા લાગીએ ત્યારે મહેતાએ કહ્યું કે મારો વાસ બારે નથી કે તમારે સધળાને તરફી લેવી પડે કારણકે હરિભક્તને એવી ખટપટ—સરસામનની—ધણી હોય નહિ. આથી આવેલા ભક્તો ભક્ત મહેતાને પ્રણામ કરી પોતપોતાને ઘેર ગયા.

ગયા. પછી મહેતો સામાન લેવા માટે ઘેર-બાઇને-આવ્યા અને પોતાની સ્ત્રી માણેક મહેતી-ને સમાચાર-ખબર-કહેવડાવી. મહેતીને કહ્યું કે તમે નાતમાં રહેશો કે મારી સાથે રહેશો, તે આ સંવળા સાથે—સર્ગા વહાલામાં ખોંખરીને સ્પષ્ટ કહી દો. ત્યારે મહેતીએ કહ્યું કે મારે તાતનું કાંઈ કામ નથી. મારે માથે તો તમે એકલાજ ધણી છો.

જેમ કાયાથી (શરીરથી) તેની છાયા જુદી પડતી નથી તેમ સ્ત્રી જે ધણીને (પરણી) હોય છે તેનાથી જુદી પડતી નથી. માટે તમે આગળ ને હું તમાની પાછળ આવીશ. જો સ્ત્રીઓ એમ ન કરે અર્થાત્ પતિને ન અનુસરે તો તેમને રામ રૂઠે એટલે તેમના પર (ધન્ય)નો કોપ થાય

મહેતા ગોપીચંદન લીધું-લે છે અને તુળસી કાષ્ટ પેલાને બીજને આપે છે; અને કહ્યું કે હે સંત બાઇઓ જરા મદદ કરજો. જો જો રખેને માળા અને તિલક કરવાનાં છાપાં ભૂલી જવાય:

ધંટ, શંખ, અને બાળમુકુંદની મૂર્તિને લ્યો રખેને આનંદ આપનાર એમને ભૂલી જતાં પવિત્રી-અને ટોપી લેજો આ પ્રમાણે મહેતાએ લાજ મર્યાદા (આખર) (શરમ) છોડી દીધી.

પેલાં તાળ, કાંસી અને તંબુરો લેજો. જોજો સામાન અધુરો ન રહી જાય! પેલાં મંજીરીયાં કીર્તનીઆં કંસારાં-અને મૃદંગ લઈ લેજો બાઇઓ જો એ સાજ ભૂલી જશે તો ભજનના રંગમાં ભંગ થશે.

વેરાગી કહે છે કે અમે સધળું વીણી લીધું છે. અને બાકી રહી ગએલું ચક્ર મહેતીને હાથમાં આપ્યું છે. પછી ભગતને હંડવત્ પ્રજ્ઞામ કરીને મહેતો પોતાને નવે ઘેર રહેવા ચાલ્યા.

પાઠ ૧૫ માં.

અદ્ભુત=નવાઇ જેવી

તડાકો=જોર

સુઅમીર=સારો હાકેમ

નભ=આકાશ

કામિઆગર=કિમીયો કરનાર (લો-
હાનું સોનું બનાવે ધૃવ દોંગ
કરનાર)

કુટો=ભુકો

છોટા=નાના

ચિકાર=ખૂબ; ધાડું

ધમ્ધરની શક્તિ અદ્ભુત છે તેના કાઇ છેડા મેળવી શકતું નથી ઉનાળામાં તાપનું જે જોર હતું તેના બાર નરમ પડ્યો એ-ટલે-તે નરમ પડ્યું તરતજ તેનું જોર નરમ પડ્યું અને મનુષ્યોનું રક્ષણ કીધું પરમ કૃપાળુ એ કેવી યુક્તિ બનાવી છે-કે તાપ પછી તરતજ વરસાદ આવે છે જેથી માણસો અને સર્વ ઠંડા પડે છે. (માટે કવી કહે છે કે) ધમ્ધરનો શક્તિ અદ્ભુત છે.

જરા વારમાં તાપને ક્યાં પહોંચાડી દીધો! અને વળી તાપને ઠંડાણે-કિનારે છેડે-પછી-સધળી જગ્યાએ ઠંડક ડરવા માટે સારો હાકેમ વરસાદ રૂપી મોકલ્યો;

છલક છલક પાણી છંટાવવાને માટે ખુશી થતા હસતા સારા હાકેમને મોકલ્યો. અને ઉનાળાનો ગર્વ ઉડાડી દઇને પલકવારમાં તેને ક્યાંનો ક્યાં પહોંચાડ્યો !

સમુદ્રનું પાણી શોષી લઇને આકાશમાં એકઠું કર્યું છે. તેને આકાશમાં અદર કેતુ મૂક્યું છે ! જ્યાં મોકલે છે ત્યાં તે જાય છે. ત્યાં છોડે છે ત્યાં ઝુકાવીને જાય છે અને પૃથ્વીને વધાવીને વૃદ્ધી કરે છે. ખરેખર એ સાગરનું જળ શોષી લઇને કૃતીઆગરનું કામ કરે છે. અર્થાત્ જોમ કૃતીઆગર ખેટી વસ્તુ લઇ લાભ કરી આપે છે તેમ આ પણ કરી આપે છે.

ઇશ્વરના હાથમાં એક સારી ચાળણી છે; જેમાંથી તે પાણી છત્રકાવીને ચાળી નાખે છે (વરસાદની જુદી જુદી ધારાઓ પડે છે તેથી આ કલ્પના છે.) આ પ્રમાણે પાણી છત્રકાવીને ચાળી કાઢે છે અને જમીન પર સરસર છરછર છાંટા પાડે છે. સખ્ત તાપથી તારે (સખ્ત તાપનું દુઃખ મટાડે) એવી ઇશ્વરના હાથમાં ચાળણી છે.

હવે વરસાદની ક્રિયા વર્ણવે છે.

પહેલાં છમ છમ છમ છમ ઝીણાં છાંટા-છાંટીનું પૂર (જયો) પડે છે. જેમ ચાળણીમાં ઝીણાં દાણા જલદી ગળી જાય છે તેમ એ જાણે ઝીણો કૂટો-છાંટાનો એકદમ પ્રથમ દૂર નાંખી દે છે. એ પ્રમાણે પ્રથમ નાના છાંટાને દૂર નાંખી દે છે. અને પોતાની ચાળણીમાં મોટા મોટા દાણા સંધરી રાખે છે આપણી ચાળણીમાં રહે છે તેમ-પ્રથમથીજ મોટા ઝપાટા ઝપટાવતા નથી પણ પ્રથમ છમ છમ છમ છમ ઝીણાં છાંટાજ પડવા દે છે. એટલે વરસાદ એકદમ મોટાં ફારામાં પડતો નથી પણ પ્રથમ ઝીણી છાંટી પડી પછી ધીમે ધીમે મોટાં ફારાં પડે છે.

આ પ્રમાણે નાનાને ચાળી રહ્યા પછી ચાળણીમાં સંધરી રાખેલાં મોટાને ખૂબ ચાળી નાખે છે.

જુઓ તેના સપાટા કેવા આવે છે ! મોટા દાણાના (ફારાના) અપાટનો અને પાણીનો પાર રહેતો નથી.

પછી પાણીનો પાર રહેતો નથી અને સધળી પૃથ્વી પુષ્કળ ભિંન્નમતે પછી માટી તણાવ છે.

આ પ્રમાણે ઝરમરે-નાની ઝાંટીઓએ મોટા સંધરેલા છાંટાને પોતાની જગ્યા આપી અર્થાત્-નાની છાંટી પછી મોટાં છાંટા આવ્યા.

પૃથ્વીપર વરસાદ પડે છે તેથી ખરેખર જગતને વરસાદ—ખાવાનું—અનાજ વિગેરે મળે છે. સધળી મેરથી ધૂળ દબાઈ ગઈ છે તે ઇશ્વરના વરસાદના હુકમથી હોયની એમ લાગે છે. ધૂળ દબાઈ ગઈ છે તે અને જગતને વરસાદ જડે છે તે બન્ને હરિના હુકમથી હશે ! એમ કહી શકાય.

પાઠ ૧૯ મે.

સુજન=સારા માણસ

ઉચ્ચ=સખત

મોહાદિક=મોહ વગેરે

પરાભવ=હાર

આચરીએ=કરીએ

દીન=ગરીબ

સાક્ષ્ય=સફળતા

ભગવંત=ભગવંત કવિ અથવા

ઇશ્વર પણ થાય

સૌ સારાં માણસો એક મનથી સાંભળજો.

કર્મ—કામને વિચારી વિવેકથી વર્તવું અર્થાત્ વીવેકથી વિચારીને કામ કરવું સૌ સારાં ધૃ.

ઉત્તમ—સધળી વાતોના તત્વરૂપ છે. જે થકી માણસ દુનિયા-દારીમાં સાફ જાણનારો થાય છે—કહેવાય છે. વિવેકથી—એ થકી સારાસાર-સારા નહારાનું સાફ નરસું ઓળખવાનું જ્ઞાન વધે છે અને એ એકથી નહારી બુદ્ધિ અને અજ્ઞાન મટી જાય છે. એ ન્યાય અને

નીતિને યુક્તિથી જણાવે છે. અને સાચાના વિચાર—સાચી વાતના વિચાર ફરી ફરીને સૂચવે છે મોટાં મોટાં સંકટોને સમાવી મટાડીને દુઃખને મટાડે છે. અને યુક્તિઓ—સુઝાડીને ધાકને હંમેશાં હરી લે છે—મટાડે છે. કલેશના રૂપરૂપી અગ્નિની જ્વાળાને હોલવી નાખે છે અને નકારી વાણી રૂપી સખ્ત ધા પડયો હોય—કોષ્ટએ મેલ્યાં દીધાં હોય છં તેવા ધાને વિવેક રૂઝવે છે, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે મનના મોટા વિકારોથી બચાવી લખને તે ગુણને તે ગુણોને જરા વિસ્તારથી વધારે છે અર્થાત્ ધણાજ થોડા વધવા દે.

ક્ષમા—ધીરજ, સદનશક્તિ—ખામોશ ખાવાની ટેવ—સતોષ અને શાંતિ વગેરે સુખ આપીને દુઃખનો નાશ કરે છે આ જગતમાં વીવેક હંમેશાં નક્કી જાય પામે છે. ક્રોધ તેને હરાવી શકતું નથી એટલે ક્રોધથી તેની હાર થતી નથી એનો મહિમા—કીર્તિ જગતમાં મોટી છે. એના જન્મને તે ક્યાં સુધી કેટલો વખાણીએ અર્થાત્ જેટલો વખાણીએ તેટલો જોછો છે. હંમેશાં મનમાં ધીરજથી વિવેકને ધારણુ કરવો અને મનને સ્થીર રાખીને આચરણ કરવું. ઇશ્વરની મહેરબાની વગર એ ગુણ આવતા નથી. પૂર્ણ કૃપાથી એ ગુણ આપણે પામીએ છીએ માટે ઇશ્વરની સારી રીતે સ્તુતિ કરો અને તેના ગરીબ દાસ થઈને સારી રીતે ચાલો. ઇશ્વરને ખુશી કરવાનો ઉપાય પણ એજ છે અને માણસનો અવતાર મળ્યાની સફળતા—સાર્થક પણ એજ છે.

હરિનો દાસ—મગવંત—નમીને વિનંતિ કરીને પ્રાર્થના પૂર્વક પ્રભુની પાસે સારી પુદ્ધિ માગે છે.

પાઠ ૨૨ માં

અવિનાશી=નાશ વિનાના
લેશ=જરાપણુ
બેળાં=એકઠાં

નિજ=પોતાનું
સુવાસ=સારી વાસ; કીર્તિ
ઉજસ=અજવાળું
હાંશ=નિરાંત
કુધારો=નઠારી ટેવ

હે અવીનાશી પ્રભુ ! અમારી અરજ સાંભળો, આપ દયાળુ છો અને અમે સૌ નાનાં બાળક છીએ માટે અમારી એક આશા છે તે પુરી કરો. હે ઇં

છોકરાં—અમ્મ્યાં તો ધણાએ વાંક-અપરાધ કરે છે પણ તેથી આપ નિરાશ થશો નહિ. હે ઇં

અમે અહિં બહુતર બણવા-વિદ્યા મેળવવા એકઠાં થઈએ છીએ તો આપ અમને નિરાશ કરશો નહિ અર્થાત્ અમને વિદ્યા મળે —પ્રાપ્ત થાય એવી શક્તિ આપશો હે ઇં

અમે સર્વે સારા ગુણો સમજી લઈએ અને અમારામાં જરાએ કયાશ રહે નહિ જરાએ ઓછપ રહે નહિ એવું આપ કરશો હે ઇં

અમને સારા ગુણની સાથે સારી બુદ્ધિ પણ આપો જેથી અમારો સૌમાં સમાસ થાય—અમે સઘળાં બેગાં હળી મળીને રહી શકીએ હે ઇં

અમે મનમાં હંમેશ—રાત દિવસ—એકબાં (રાગ દ્વેષ વિનાના) રહીએ એવું કરો. જેથી અમારી કીર્તિ ફેલાય. હે ઇં

અમે મોઢેથી એવું માગી લઈએ છીએ કે અમારા અંતરમાં પ્રકાશ થાય—જ્ઞાન રૂપી તેજ પ્રગટો અમને સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, હે ઇં

અમને આપનો આધાર મળ્યો છે તેથી અમારા હૈયામાં-મનમાં નિરાંત છે. કારણ અમને આશ્વા છે કે આપના આશ્વરથી અમારું કાર્ય પૂર્ણ થવાનુંજ છે. હે. ૪૦

અમારામાં જરા પણ નહારી ટેવ રહે નહિ અને કદી પણ અમારા સુખનો નાશ થાય નહિ અમને અખંડ સુખ મળે એવું કરો. હે ૪૦

સઘ=તરતજ

જયક=માગનાર

સ્વપદ=પોતાના પદને ઇશ્વરના પદને

પાઉસ=વરસાવ

સંધે=સંધળે ઠંકાણે

અશૌચ=અપવિત્ર

વિદ્યુત=એ નામનો યોગ છે.

પેખે=જુએ

શ્રુતી=વેદ

કદપે=કળે; ધારે

રાયું=ખુશી થાઉં

મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે; તેજ ઇશ્વરના પદને માગનાર ભક્તને તરતજ તે પદને પહોંચાડે છે. અર્થાત્ હરિ નામથી ભક્તજનોને તુરત સ્વર્ગ મળે છે. એ સિવાયની-હરિનું નામ દેવાની-ખીજ ટેવો તો હરિપદે પહોંચાડતાં વાર લગાડે છે—મોડા પહોંચાડે છે. કર્મકાંડ ઇત્યાદિથી સ્વપદ તો પમાય પણ વાર લાગે અને હરિનામ રટણથી જલદી પમાય.

વરસાદની મોસમમાં થનારું ઝાડણુ ક્યાં દેખાય છે?—વાદળાં હોવાથી—પણુ શાસ્ત્રમાં તો તેને સાયું કહ્યું છે કે ઝાડણુ થવાનું છે. આ વાતમાં આપણને શંકા રહે છે. કારણકે આપણે ઝાડણુ થયું છે કે નહિ તે વાદળાંને લીધે સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી તેજ પ્રમાણે હરિનું નામ—હરિ સર્વત્ર—ખધે ઠંકાણે આણુએ આણુએ આપી

રહેશે છે એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે ખરું, છતાં પણ એ વાતમાં આ-
પણને શંકા રહે છે કે ઇશ્વર વસેલોજ છે એની શી ખાત્રી ? જેમ
પેલા ગ્રહણની શંકા રહે છે તેમ છતાં મન માને છે કે ઇં

અપવિત્ર સ્નાન-જેવું કે સ્તક-ઋતુ સ્નાન ઇં-ને કહો કે
કાણુ જોઈ શકે છે ! વૈદ્યુત વગેરે યોગ વિના કાણુ જોઈ શકે છે ?
અર્થાત્ વૈદ્યુત વગેરે યોગ વિના અશૌચ સ્નાનને કાણુ જોઈ શકે છે ?
વૈદ્યુત વ્યતિપાત હોય તો નદીએ નહાવા જાય અને તેથી જણાય
કે આ અશૌચ સ્નાન કરે છે, આ પ્રમાણે છે છતાં શાસ્ત્રનું વચન
અશૌચ સ્નાનને સાચું માને છે તે પ્રમાણે ઇશ્વરને પણ કાંઈ જોઈ
શકતું નથી-યોગ સાધનાર કાંઈ મહાત્માજ એમનો સાક્ષાત્કાર કરી
શકે છે-એમનાં દર્શન કરી શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે કાંઈનેજ-
દર્શન થાય છે. અને ધણાં બાગને થતાં નથી એથી ધણા બાગના
મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય કે ઇશ્વર હશે કે નહિ ? ત્યારે કવિ કહે
છે કે શાસ્ત્રનું વચન જેને સત્ય માને છે એવો ઇશ્વર છે અને મન
માને છે કે તેનું નામજ ખરું છે ઇં

આ એમ કરવાથી પાપ થયું પછી એમ કહ્યું તો તે તરતજ
ગયું-મટી ગયું. એ પ્રમાણે શ્રુતિ-વેદ વિગેરે ધર્મ ગ્રંથોમાં જે કહેલું
છે તે સાચું લાગે છે અને મન માને છે કે ઇં

સધનાં મંત્રો જો વિવિધ પુરઃ સર તેનો જાપ કરવામાં આવે
છે તો ફળે-ફળ આપે છે એવું સાંભળીને મૂખ માણસનું મન
ચળી જાય છે-અર્થાત્ અનેકાનેક શંકાઓ કાઢે છે તેને એ વાતમાં
શ્રદ્ધા રહેતી નથી અને તેથી તેને કાંઈ જાતની સિદ્ધિ થતી નથી.

અને શંશાયાત્મા વિનશ્યતિ એ સૂત્ર પ્રમાણે શંકાઓ વાળો માણસ નાશ પામે છે પણ સજ્જન માણસને તો એ વાતથી સંતોષ જ થાય છે-અને તેઓ તો કમુક્ષજ કરે છે કે વિધિ પુરઃસર ક્રિયા કરવામાં આવે તો જરૂર તે ફળેજ માટે મન માને છે કે ઇં

આ પ્રમાણે હરિના નામનું સ્મરણ-મનન સધળે સાચું છે. કદાપિ કાળે તે કાચું-નકાચું-ખોટું નથી દયારામ કવિ કહે છે કે હું તો એનાથીજ-મનનથીજ-ખુશી થાઉં છું અને મારું મન માને છે કે ઇં

પાઠ ૨૬ મો.

તરવૃંદ=જાડના ઝુંડમાં
છંદન્ગતન; લહે. પીંગળનો છંદ
પણ કહેવાય. પણ તે અર્થ લેવો
યુક્ત નથી

રજની=રાત્રી
અનિલ=પવન
અમીસ્વ=અમૃત ભરેલો અવાજ
રવ=અવાજ
ચંદ=ચંદ્ર

હે જન, જાડનાં ઝુંડોમાં તાન મારતી-તાનમાં ગાતી પેલી કાચલડીને સાંભળ. કાચલ ગાય છે તે સાંભળ.

જે, આ શાંત રાતમાં ચાંદની (ચંદ્રનો પ્રકાશ) ઝળકી રહ્યો અને વાદળાઓ આછી આછી પથરાઈ રહી છે. એથી શાંત રાતમાં કાચલડીનો ટહુકો પવનની લહેરની સાથે ધીમે ધીમે આવે છે. હે જન. ઇં

જેન, એ તને બોલાવે છે. કારણ મીઠીને મન મીઠી બાવે છે-અર્થાત્ તું સલુણી છે અને એ પણ કામળ કંઠ વાળી સલુણી છે માટે તું એને ગમે છે; અને તેથીજ એ તને બોલાવે છે, તું તારા કામળ કંઠમાં એને પાછો ટહુકો દેતી ! અર્થાત્ તું તારા મધુર કંઠમાંથી એને ટહુકો કરી જવાય આપ. હે જન ઇં

ટુક ટુક કરતો જે એનો ટુકો ફરીને આવ્યો, અને અમી-
બરેલો અવાજ છે જેનો એવો પતન એના—કાયલના—મીઠા અવાજને
લાવ્યો છે; અને કાયલ તે જાડના જુંડમાં જુપી—સંતાપ રહી
છે. હે બેન૦

કાયલને જાડના જુંડમાં સંતાપ રહેલી કહીને ટુકો આવતો
ખતાવ્યો છે તે બહુ ઉત્તમ કલ્પના છે, કારણ અવાજ જ્યાંથી આ-
વતો હોય તે સ્થાન જે જોવામાં આવે છે તો તેમાં લહેજત—તે
ગાયન સાંભળવાનાં રસમાં કાંઈ ક્ષીતી થાય છે—બહુ પ્રિય નથી લા-
ગતું. પણ જે તે સ્થાન અગોચર હોય અને ફક્ત અવાજ સંભ-
ળાતો હોય તો તેમાં રસ વધારે રહે છે. અતુલવથી સ્પષ્ટ થશે.
દૂરના ઘરમાં વાગતું હારમોનિયમ ઘણું આકર્ષણ યથા પડે છે. ખૂબ
તેની પાસે જઈએ ત્યારે તેટલું પ્રિય નથી લાગતું. (આ સંબંધે સા-
ક્ષર શ્રી નરસિંહરાવનો ‘દૂરથી ગીત ધ્વનિ’ એ નામનો ‘વસંત’માં
આવેલો લેખ વાંચવાથી અતિ સ્પષ્ટતા આવશે.)

જે પેલા ચંદ્રમાં—છંદમાં, ગાતી ચળકતી ચાલે છે તે મીઠી
ગાન રૂપી નદીને—ગાયન રૂપી નદીને મેં દીઠી છે, ચાલો, બહેન તે
મીઠીને સાંભળીએ. અર્થાત્ ચંદ્રના કિરણો આવવાથી જે રાત્રે ઝમ-
ઝમ એવું દિવ્ય ગાન થાય છે તે સાંભળવાનું એક સખી કહે છે
કારણ કે એમ સમજી છે કે આ પણ તેજ ગાન નદીનો સૂર સાં-
ભળવા મને આગ્રહ કરે છે આનો જવાબ બીજી સખી આપે છે
કે:-હે બેન હું પેલી કાયલને જાડનાં જુંડમાં ગાતી સાંભળું છું.
અર્થાત્ ખરી કાયલના ગાનને સાંભળું છું—ઐહિક કાયલને બોલતી
સાંભળું છું. (કવિ જે કુદરતમાં ગાન થાય છે તેને આગળની સાથે
અગમ્યમાં સરખાવી દે છે છ૦ એનો ભાવ છે.

વાંસળી.

વૃંદાવન=ગોકુળ પાસેનું વન

કાન=કૃષ્ણ

નાદે=અવાજે

વેધી=વૌધી; સારી

મુનિવર=મોટા મુનિ

સાન=સમજ; જ્ઞાન

તર=ઝાડ

શાખા=ડાળી

મોહન=મોહ

પય=દૂધ

પળે=જળય

ટાટડી=સ્થિર

ઉદીયો=ઉગ્યો

ભાણુ=સૂર્ય

સમાય=સમાધિ; ધ્યાન

વૃંદાવનમાં વાંસળી વાગે છે. કાન-કૃષ્ણ ઉભો ઉભો વગાડે છે. તે વાંસળીના સૂરે મોટા ઋષિઓની પાંસળીઓને પણ વૌધી છે-- અર્થાત્ હાડકાનું અખતર તોડીને તે અવાજે તેમના હૃદયને અસર કરી છે. હૃદય ઉપર પાંસળીઓનું ઢાંકણ છે એ સ્પષ્ટ છે--અને તે ગાનના તાનમાં કોઈને સાન રહી નથી-જ્ઞાન રહ્યું નથી."

કૃષ્ણ પરમાત્માને પગે લાગવા માટે જાડની ડાળીઓ નમી રહી છે, અને એ વૃક્ષોની સાથે વેલીઓ પણ જૂમી રહી છે એટલે નમન કરી રહી છે, અને કહે છે કે અમારાં જાગ્યને આજે ધન્ય છે કે અમને આ પ્રમાણે પ્રભુના દર્શન અને પ્રભુની મોરલીનું ગાન સાંભળવાનું મળે છે. જાડની ડાળીઓ નમેલી હોય છે તે પરથી કવિએ આ અલંકાર ધરાવ્યો છે. વેલીઓ જાડપર ચઢેલી હોય છે. હવે જાડ નમે ત્યારે વેલને પણ નમવું પડે-એ ઉપરથી વેલીઓ પણ નમન કરે છે એમ કવિએ કહ્યું છે,

જમનાનું પાણી ચાલતું નથી-વહેતું નથી મોરલીના અવાજ સાંભળવા ઉભું રહ્યું છે. અને હરણના મનમાં મોહ ઉત્તન થાય છે. તેથી તે પણ ઉભા રહી સાંભળે છે. પંખીઓ માળામાં હાલતા નથી-નાદની ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ ગયાં છે-કારણ નાદ સાંભળીને રહેવાતું નથી. અર્થાત્ સાંભળ્યા સિવાય રહેતું જ નથી. કારણ એ નાદ એવો અદ્ભુત છે કે એક વખત કાને પડ્યો કે પછી તેને સાંભળવાનું મન થાયજ. વાહરડાં કાન દબને સાંભળે છે અને દૂધનું પાન પણ કરતાં નથી અર્થાત્ ધાવતાં નથી. ગાયો પોતાના ગળાના-ગાળા-આંધેલા બંધ-તોડીને કાને અવાજ સાંભળવા માટે ત્યાં જાય છે.

ખિસેલાં કમળો પાણીમાં સ્થિર થઈ ગયાં છે-અવાજ સાંભળવા માટે-તે જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોયની એવાં દેખાય છે. આ મોરલીના અવાજથી શંકર જેવા મહાયોગી પણ પોતાનું ધ્યાન છોડી રહ્યા છે. અર્થાત્ બીજા સાધારણ છોડે તો તેમાં નવાઈ શી? પણ શંકર જેવા મોટામાં મોટા યોગીએ પણ પોતાની સમાધી મૂકી દીધી છે અને ગાનામૃતનું પાન કરવા માંડ્યું છે. અને એ મોરલીના સાદનું આખા જગતને જાણ થયું છે. અર્થાત્ આખા જગતને એ સૂરની ખબર પડી છે. એટલે આખું જગત પણ એ સર્વના પ્રમાણે ગાન સાંભળવા માટે થંભી રહ્યું છે. એક તાન થઈ રહ્યું છે એ વ્યંગાર્થ.

પાઠ ૩૦ મો.

નરદેવ=રાજા
મૃતા=દીકરી

પ્રસંસા=વખાણ
સ્વયંવર=પોતાની મેળે વર પસંદ
કરી પરણવું તે
સુર=દેવ

નરાદિક=ભાણુસ વગેરે

તનય=છોકરો

તનયા=છોકરી

સુરપુર=ઈંદ્રપુરી

પુણ્યશ્લોક=જેનું નામ હીધાથી પુ-

ણ્ય લાગે એવો પુરુષ

સુઘ=ડાહ્યા; સાઈ' જાણનારો

સંતાન=છોકરાં

મુખકાંતિ=મ્હોનો ચહેરો

તાકાત=ખળ; જોર

ભૂ=પૃથ્વી

હુધા=ભુખ

દુભાગ્ય=કમનસીબ

પટ=વસ્ત્ર

વ્યાધ=પારધી

વૈદર્ભી=વિદર્ભ દેશના રાજની પુત્રી;

દમયંતી

સલુણી= મીઠી.

અહિ=સર્પ

વિરૂપ=ખેડોળ; કુખડો; કદદેપો

સારથી=રથ હાંકનાર

શીઘ્ર=જલદી ; ઉતાવળો

નરમણિ=શ્રેષ્ઠ; રાજ

કલ્યા=સમજ્યાં-સમજ્યાં

ઘૂત=જુગાર

કિંવા=અથવા

વિદર્ભ દેશના રાજ બીમકની પુત્રી દમયંતી નામે સુંદરીએ હં-
સને મોંઢેથી નજરાજનાં વખાણુ સાંભળી તેને મનથી વરી ચૂકી;
અને મોટા સ્વયંવરની સભામાં દેવ અને માનવ વગેરેને તજીને
તેણે વહાલથી નજરાજની કાટે વરમાળ પહેરાવી.

એ દેવીના જેવી શોભતી દમયંતીથી નજરાજને ગુણ અને
રૂપને શોભતાં-અર્થાત્ ગુણ અને રૂપવાળાં એક છોકરો અને એક
છોકરી એમ બે છોકરાં થયાં. રાજાએ ઈંદ્રપુરીના જેવાં મનને ગમતાં
ધણ્યાં સુખો ભોગવ્યાં અને પુણ્યશ્લોક થઇને પોતાની કીર્તિ વધારતાં
પ્રજાને પાળી પ્રજાનું પાલણુ પેલણુ કર્યું.

અરે! જેને નહારી દશા માયા પર ભમતી હોય-જેનું નહારું

થવાનું હોય—તેને અવળું જ સૂઝે છે. તેમ નળ રાજાને પણ અવળું સૂઝ્યું—તે પોતાના કાકાના છોકરા પુષ્કર સાથે ગાંધો થઈને—છતાં—જીગડું રમ્યો. એમાં હારી ગયો તેથી તેનું પોતાનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું—પછી વનવાસ ત્રણ વર્ષ જવાનું હોવાથી—છોકરાંને મોસાળ મોકલ્યા—છોકરાં મોસાળ ગયાં; અને વનમાં જવા માટે નળ દમયંતિ એકેક વસ્ત્રભેર શહેર છોડીને નીકળ્યાં.

ધણા નાજીક પગમાં શૂળો, કાંટા અને કાંકરા ધણાજ વાગવાથી અને ટેકરા ચઢવાથી અને ઉતરવાથી ધણો સખ થાક ખંનેને લાગ્યો. એટલું નહિ પણ ત્રણ ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પણ થયા હતા તેથી બૂખને લીધે આંખો પણ ઊડી જતી રહી હતી. મુખ કાંતિ—ચહેરો શીકો પડી ગયો હતો અને શરીરમાં તાકાત રહી નહોતી.

એટલામાં ત્યાં ભોંયપર ખેડેલાં ધણાં પક્ષીને દૂરથી તેમણે જોયાં. બૂખ મટાડવા માટે રાજા પોતાનું વસ્ત્ર તેમના ઉપર પકડવા માટે પાથરે છે. પણ અરે તે પક્ષીઓ તો રાજાનું વસ્ત્ર લઈને ઊડી ગયાં અને નળરાજાની—પક્ષી પકડી કુધા—બૂખ—શાંત કરવાની આજ્ઞા નાશ પામી—(પછી બન્નેએ એકજ વસ્ત્ર પહેર્યું) આવું પોતાનું કમનસીબપણું (અભાગીપણું) જોઈને પોતાની જાતની પણ સ્થિરતા રહી નહિ અર્થાત્ દેહનું જાન રહ્યું નહિ.

આવાં અસીમ દુઃખોથી બચવા માટે પિયેર જવાને નળરાજાએ દમયંતીને ધણુંએ કહ્યું. પણ તે ગુણવંતી—ગુણવાન સ્ત્રીને પોતાના વહાલા ધણીથી જીગડું પડવાનું ખીલકુલ ગમ્યું નહિ. આખો દિવસ એ પ્રમાણે જંગલમાં ધણી હેરાન થઈ હતી તેથી રાત પડતાં

બંને ઊંધી ગયા અર્ધ રાતે નળ જાગ્યો અને અડધું બેઝે ફાડીને દયા છોડીને ચાલ્યો ગયો.

(છોડી જવાતું કારણ એકે એક સરેવરમાંથી નળને કેટલાંક માછલાં હાથ લાગ્યાં હતાં તે તેણે દમયંતી ને જાણી રાખવા આપ્યાં હતાં દમયંતીના હાથમાંથી દેવના વરદાનને લીધે અમૃત ઝરતું હોવાથી માછલાં જીવતાં થઇ હાલ્યાં આથી સતીએ બીને તેમને છોડી દીધાં તે પાણીમાં ચાલ્યાં ગયાં કેટલી વારે નળ-ચાકી બીજાં માંછલાં પકડવાનો શ્રમ કર્યાથી-પાછો આવ્યો અને સતીને કહ્યું કે બીજું તો એકે મચ્છ હાથ લાગ્યું નહિ, લાવ આપણે પેલાં મચ્છ વહેંચી ખાઇએ સતી શું ઉતર આપે? ક્યાંથી લાવી આપો સતીએ ખરી હકીકત નાથને નિવેદન કરી; પણ નળ રાજાએ તે માની નહિ કારણ કે તેનામાં કલીએ વાસ કર્યો હતો આથી રાજાને દમયંતી ઉપર ધણો દ્વેષ આવ્યો કે તું એકલપેટી થઇ મારા વિના બધાં માછલાં ખાઇ ગઇ? આ રીસથી રાજા રાતે દમયંતીને એકલી મૂકી સટકી ગયો.)

કેટલીકવારે સતી જાગી તો તેણે રાજાને દીઠા નહિ તેથી બે-બાન થઇને પૃથ્વીપર પડી અને ઓ પ્રાણુ! ઓ જીવન! ક્યાં ગયા ? એમ કહી ધડી ધડી રડતી, બાન વિનાની થઇ નળને શોધતી શોધતી અજગરના મ્હોમાં આવી પડી ત્યાંથી દુઃખથી વળવળતી વૈદભીંને એક પાર્ધીએ બચાવી.

પછીથી જન્મ તેમ કરતાં પોતાની માસીને ઘેર તે જઇ પહોંચી ત્યાં કેટલાંક દિવસ સુખે દુઃખે રહી પછી પોતાના પિતાના કુળચુરુ સુદેવની શોધથી તે મીઠી-મનોહર કાંતિવાળી નક્કી પિએર પહોંચી. હવે નળરાજા દમયંતીને છોડી નાઠા પછી કર્ટોટક નામના સાપના

કેરડવાથી કદરૂપો બની ગયો. અને પછી અયોધ્યાના રાજા ઋતુપ-
ર્ણને ત્યાં રથ હાંકનાર તરીકે રહ્યો. પછી ત્યાં દમયંતીને ફરી સ્વયંવર
કરે છે એવી ખબર ઋતુપર્ણ રાજાને મળવાથી તે તથા નળ સારથી
રૂપે-ઉતાવળથી ત્યાં ગયો. —ઉતાવળથી બોલાવવાનું કારણ અશ્વ
વિદ્યાની પરીક્ષા કરવાનું હતું.

ત્યાં ગયા પછી જોતાં દમયંતીના રૂપમાં ઘણો ફેર દીઠો પણ
લક્ષણો નળનાં જણ્યામાં આવ્યાં—માલુમ પડેલાં તેથી બે બાળક
અને દમયંતી હર્ષથી ગાંડા થઈને નળરાજાને મળ્યાં આ વખતે સા-
પના વિષની અસર નાશ પામી અને રાજા દિવ્ય સ્વરૂપ વાળો આ-
ન્યો—પછીથી પોતાનું રાજ્ય લેવા જતાં પુષ્કર જરણે આવ્યો અન-
નળને રાજ્ય સોંપી દીધું અને એ પ્રમાણે ગયેલું રાજ્ય પાછું મલ્યુ
જો હરિની મહેરબાની હોય તો સર્વ અનુકૂળ બની જાય—જેવું જો-
ઈએ તેવું મળી જાય—અમ્મ જાય. આ ઉપરથી સાર લેવાનો કે:—

સુખની વખતે ગર્વથી માણસે છટી જવું નહિ અને દુઃખની
વખતે ગભરાઈ હિંમત હારવી નહિ અને સુખ દુઃખ હંમેશાં ટકતા
નથી—સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ એમ ચક્ર રૂપાતર
થયાંજ કરે છે એવી જો નીતિ છે તે પોતપોતાનામાં ઉતારવી—એવું
સમજી મન વાળવું.

વળી એ પણ સમજવું ને શિખવું કે ગરીબ હોય કે રાજા
હોય તે પણ જીવારથી ધણાં દુઃખી થાય છે માટે એ દુષ્ટ નહાર
ગુણની પાસે કોઈએ કોઈ દિવસ પણ જવું નહિ.

સમાપ્ત.

મેસર્સ સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

લોકપ્રિય થઈ પડેલી અર્થનો નોંધ.

બાળવર્ગનો નોંધ ૦-૨-૦	ચોથીના અર્થ ૦-૭-૬
પહેલીના અર્થ ૦-૨-૬	પાંચમીના અર્થ ૦-૮-૦
બીજીના અર્થ ૦-૪-૦	છઠ્ઠીના અર્થ ૦-૯-૦
ત્રીજીના અર્થ ૦-૫-૦	સાતમીના અર્થ ૦-૧૦-૦
કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક પહેલાના અર્થ ૦-૪-૦	
કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક બીજીના અર્થ ૦-૫-૦	
કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ત્રીજીના અર્થ ૦-૭-૦	

બીજા ધોરણ માટે

અંગ્રેજીનાં મનોચત્ર ભાગ ૧ ચાર આના.

“ડિક્ટેશન શિક્ષક”

બાળપેથીના ૦-૨-૦	ત્રીજી ચોપડીના ૦-૩-૦
પહેલી ચોપડીના ૦-૨-૦	ચોથી ચોપડીના ૦-૪-૦
બીજી ચોપડીના ૦-૨-૬	પાંચમી ચોપડીના ૦-૪-૦

દરેક ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” તૈયાર છે
મુખ્ય ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રતોત્તરમાળા ૬૫ આના.

હિંદુસ્તાનની સાં ભૂગોળની પ્રતોત્તરમાળા ૪ આના.

કર્તા-છગનલાલ મોતીરામ શાહ, શાહપોર-સુરત.

